

הרב אוריאל שלמוני

סיפורי ה'עלי תמר'

סיפורים, עובדות והנהגות שנלקטו מתוך פירוש
'עלי תמר' על הירושלמי שכתב
הרב ישכר תמר זצ"ל

- פסיקת הלכה ורבנות
- אבלות על חורבן הארץ
- ענייני משפחה
- סגולות
- רפואה ופיקוח נפש
- דקדוק במצוות
- מנהגים
- חסידים ומתנגדים
- משכילים
- רפורמים
- יהודים וגויים
- אישים
- מבוא
- הקדמה – חשיבות סיפורי השראה בראי הרב ישכר תמר
- ארץ ישראל
- אמונה
- תפילה
- צדקה וחסד
- כיבוד הורים
- יחס הורים וילדים
- מידות
- תלמוד תורה
- כבוד חכמים

הרב ישכר תמר זצ"ל כתב פירוש רחב ועמוק על כל התלמוד הירושלמי שנקרא 'עלי תמר' בתוך פירושו שזורים מעשים מעוררי השראה, וכן הנהגות מקהילות ומגדולי ישראל במאמר זה מקבץ הרב אוריאל שלמוני עובדות וסיפורים חשובים ומרתקים שמעניקים תמונה ייחודית גם על הרב תמר עצמו הסיפורים עוסקים בשלל נושאים: תורה, ארץ ישראל, מידות, חסד ועוד הרב תמר ראה חשיבות גדולה בהנחלת מסורות גדולי ישראל והקהילות, ובמיוחד

בדור שאחר השואה

הרב אוריאל שלמוני
סיפורי ה'עלי תמר'
סיפורים, עובדות והנהגות שנלקטו מתוך פירוש
'עלי תמר' על הירושלמי שכתב
הרב ישכר תמר זצ"ל

מבוא

במסגרת עבודתי במכון הר ברכה בפרויקט של איסוף וסיכום דברי הפוסקים של הרבנים הציונים, שחלקם נזנחו או נשכחו בשל היותם ציונים – עברתי גם על סדרת הספרים 'עלי תמר' על הירושלמי. ותוך כדי עבודתי הבחנתי שהרב תמר משלב בספריו סיפורים ועובדות על גדולי ישראל, חלקם מובאים כדי להוסיף ביאור לדברי הירושלמי, וחלקם מובאים בדרך אגב לסוגיה, כדי לקיים בזה את דברי חז"ל (ע"ז יט, ב): "שיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה תלמוד". הרב תמר, שראה ושימש את גדולי התורה שלפני השואה, 'החורבן' כפי שהוא מכנה אותה תמיד, ראה חשיבות גדולה בהעברת הסיפורים לדורות שאחרי השואה.

במאמר לוקטו בעיקר סיפורים ייחודיים, שהרב תמר ראה ושמע בעצמו. הסיפורים הובאו בלשונו, ובחלק מהסיפורים הובא לפני כן ההקשר שבו הובאו בהערות הובאו השלמות של מקורות והבהרות כדי לסייע להבנת העניין, וכן ביוגרפיות קצרות לאישים פחות מוכרים.¹ מטרת פרסום המאמר, מלבד עצם פרסום הסיפורים שיש בהם "שימושה של תורה" (ברכות ז, ב), היא גם כדי לפרסם את המחבר הגדול הרב ישכר תמר זצ"ל, וכן את סדרת ספריו 'עלי תמר', שהם אוצר בלום וייחודי של פירושים וביאורים, גרסאות ומחקר, הלכות, מנהגים, דברי אגדה, עובדות וסיפורים.

הרב ישכר תמר (תרנ"ו-תשמ"ב), נולד בצ'כנוב שבפולין, מצאצאי רבי נתן נטע שפירא בעל 'מגלה עמוקות' ורבי אברהם אבלי גומבינר בעל 'מגן אברהם'. למד בישיבות

1. תודתי נתונה לרב מאור קיים על סיועו בעריכת המאמר: ניפה וחר את הסיפורים היותר חשובים מתוך סיפורים נוספים שליטתי, חילק את כל הסיפורים לקטגוריות מתאימות, וכן הגיה את המאמר כמה פעמים.

בפולין ובגליציה. בין רבותיו היו: הרב משה שאול זילברמן, רבה של ויירושוב, בעל שו"ת 'רבי שאול משה', שהיה סב אשתו; הרב יחיאל מאיר מאוסטרובצה; הרב מאיר דן פלוצקי; הרב מאיר אריק; והרב יהושע פנחס בומבך, רבה של אושפיצין, היא אושוויץ, שהחשיבו כרבו המובהק. בין השנים תרפ"ב-תרצ"ג כיהן כרבה של 'קהילת שלום' בברסלא. בשנת תרצ"ג עלה לארץ ישראל בסיועו של הראי"ה קוק, והתיישב בתל אביב, ושימש כרב שכונת פלורנטין במשך כמעט חמישים

שנה, עד לפטירתו. כתב חידושים וביאורים רבים לירושלמי, שנערכו ויצאו לאור על ידי חתנו הרב אברהם צבי רבינוביץ, בשבעה כרכים בשם 'עלי תמר'. הרב תמר, שראה את הדור שלפני השואה ואת החורבן, ראה בתקומת מדינת ישראל אתחלתא דגאולה, ולכן כתב "שצריכים להתבונן על הניסים והנפלאות לאין שיעור וערך בתקומת המדינה ועצמאות ישראל, ולהודות ולהלל לה' על הניסים שנעשו לנו בימים ההם בזמן הזה" (עלי תמר פסחים י,ו).

הקדמה – חשיבות סיפורי השראה בראי הרב ישכר תמר

חובה לתעד את שיחות החולין של תלמידי החכמים – סיפורי השראה

ולמיעוט בקיאותי אינני יודע אם נזכר זה בספר אחר, ולפיכך ראיתי לרשום זה כי היא מסורת אמת, והרי אמרו רז"ל (סוכה כא, ב): וְעֵלְהוּ לֹא יְבֹל (תהילים א, ג), מלמד ששיחת חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד, ומכל שכן בצירוף מעשה. ולפי דבריהם, מי שאינו לומד היטב לעמוד על שיחות חולין של תלמידי חכמים, עובר על לאו דרבנן ועליהו לא יבול, אם כן יש חיוב לרשום שיחת חולין שלהן. וכל שכן כהיום אחרי החורבן ששיחתם ותורתם משתכחת, יש חובה להצילם מתהום הנשייה, לקיים מה שנאמר: וְעֵלְהוּ לֹא יְבֹל (עלי תמר עירובין ה, א).

סיפורי השראה הם כלבושים לרעיונות תורה וחכמה

ויש לבאר יותר על פי חולין (צב, א): אומה זו כגפן נמשלה, אשכולות שבה אלו תלמידי חכמים, עלין שבה אלו עמי הארצות, והיינו דשלחו מתם ליבעי רחמים איתכליא על עליא. ופירש רש"י: "עלין שבגפן סובלין הרוח ומגינים על האשכולות שלא יכם שרב ושמש ורוחות" וכו'. כך שיחות של תלמידי חכמים, הוא לפעמים מן הצורך לדבר כן לאנשים קשים או פשוטי עם שלא ייפגעו ולא יקבלו את דבריו, וצריך לדבר בשיחת חכם שלא יכה אותם האנשים שמשו ורוחו של אותו חכם, ורק על ידי הגנה של העלים, והוא השיחת חולין, חודר לתוכם שמשם ורוחם של החכמים. ומעין זה

היו סיפורי צדיקים ושיחת חולין משמשים לבושין לרעיונות תורה וחכמה, שעל ידי הגנת העלים נכנס בנשמותם של אותם האנשים, והמאור שבהם מחזירם למוטב (עלי תמר סוכה ב, א).

ארץ ישראל

נישוק נייר אריזה מארץ ישראל

וסיפר לי אחד, שאשתו ביקרה ברוסיה הסובייטית אצל קרוביה, והביאה איתה שוקולד מארץ ישראל באריזה של אותיות עבריות. והנה הילדים, דור שלישי לקומוניזם, נישקו את נייר האריזה מתוך אהבה שזהו שוקולדה ונייר ארץ ישראל. ומעתה צא ולמד האיך האהבה לארץ ישראל שקועה עמוק עמוק בלב יהודים, ואף בתינוקות שלהם, ואף הדור השלישי לקומוניזם, שרק שמועה קלושה שמעו על ארץ ישראל, הנה הניצוץ הארץ-ישראל מתעורר בלי משים באופן טבעי גם בליבם של התינוקות. ואם כך הוא האהבה והחיבה לארץ ישראל, בטוחני בעזרת ה' יתברך, שגם דור שלישי ורביעי מנדחי ישראל, ישובו הנה לרצות אבניה ולחונן עפרה, לבניין ולנטיעה, לתורה ולתעודה, עד כי יבא שילה (עלי תמר שביעית ד, ז).

חיבוב העלייה לארץ ישראל בהליכה רגלית

ואגב אני רושם מה שסיפר לי ידידי המנוח הרב ר' שבתי סלוביטיצקי, דיין ומו"ץ בוורשא ז"ל, שזקנו, שהיה תלמיד חכם ונגיד, ועלה לארץ ישראל בשקיק זהובים – הלך ברגל הוא ואשתו, מעירו ברוסיה עד לעיר החוף אדעסא, לשם חיבוב מצוות עלייה לארץ ישראל עד כמה שאפשר (עלי תמר ברכות ט, ה).

לא לצאת לחו"ל בימי הזקנה כדי לא למות שם

עולא נחותא², אף שירד הרבה פעמים לבבל בכדי להעביר לשם תורת ארץ ישראל, חרד היה על הדבר תמיד לא להישאר חלילה שם, ומחשבה אחת היתה קבועה בליבו תמיד – לשוב לארץ ישראל בזמן הנכון כדי לא לפלוט מרגליתו בארץ נוכריה. כי קשור היה אל ארץ ישראל, חיק אמו, ושום אדם לא היה בכוחו להשפיע עליו להישאר בבבל, וכמו שאמר עליו רבי אלעזר בכתובות (קיא, א) כמתמיה: "אנת, עולא, על אדמה טמאה תמות!?!". והנה קרה הדבר, והוא מתכונן להוציא את נשמתו בנכר,

2. 'עולא נחותא', כלומר עולא היורד, ונקרא כך כי היה רגיל לרדת מארץ ישראל לבבל. בירושלמי מסופר שעולא עמד למות בבבל והתחיל לבכות. שאלו אותו מדוע הוא בוכה, הרי יעלו את עצמותיו לארץ ישראל. והשיב: "מה הנייה לי? אנה מובד מרגליתי גו ארעא מסאבתא (מה מועילה לי העלאת העצמות? הלא אני מאבד את המרגלית שלי, כלומר את נשמת, בארץ נוכריה!). לא דומה הפולטה (את הנשמה) בחיק אמו לפולטה בחיק נכריה".

אז הוא מביע את כאבו הגדול: "אנא מוביד מרגליתי בגו ארעא מסאבתא!", כלומר, שלא ברצונו, אמנם הוא הדבר, כי תמיד הייתי חרד על הדבר לא להישאר בבבל, ושום אדם בעולם לא היה בכוחו להשפיע עלי לפלוט המרגלית על אדמה טמאה. ברם קרה האסון נגד רצוני, והנה "אנא מוביד מרגליתי בגו ארעא מסואבתא", כלומר נפלטה ממני שלא מדעתי כאבידה.

ויש ללמוד מזה מוסר השכל, שאדם הבא בימים, אף שמרגיש עצמו בריא ושלם, לא יצא מארץ ישראל אף שדעתו לחזור, כי המצודה פרוסה. וחותני זקני הגאון החסיד רבי שאול משה זצ"ל,³ כשבא לארץ ישראל והוא היה אז בן ע"ה שנים, סירב מלהצטרף למשלחת של מצווה לנסוע לאמריקה בשביל לבסס מוסד תלמוד תורה בשם הסתדרות החרדים, ונימק דעתו מטעם הנ"ל. וחי בארץ ישראל חמש עשרה שנה. ואמר לי בימי האחרונים בחוליו: 'ט"ו שנים שבאתי לארץ ישראל, ויותר לא דיבר אלי בשום עניין (עלי תמר כלאים ט, ג).

המצפה לראות את ארץ ישראל נחשב מבניה

ואמרו בכתובות (עה, א): "וְלִצִּיּוֹן יֵאָמֵר: אִישׁ וְאִישׁ יֵלֵד בָּהּ (תהלים פז, ה) – אחד הנולד בה ואחד המצפה לראותה". ופירש רש"י: 'המצפה לה – יקרא מבניה'. ואכן מנהג העולם, שאם נרדפים בארצם ויוצאים לארץ אחרת ומתאזרחים בה, יראו בה ארצם ומולדתם החדשה, ושם הארץ ומולדת הקודמת ישכחו מליבם ויעזבוה, ויש לזה סמך מכאן.

ושמעתי שבמלחמת עולם הקודמת, והארץ היתה תחת שלטון התורקי, וגזרו גזירה שכל אלו שלא נולדו בארץ יש לגרשם, והיתה הדבר מכה קשה. ברם בהלא-סדרים של שלטון תורקיה, לא היו לאנשים תעודת לידה ותעודת זהות, ואמרו שמי שיישבע שנולד בארץ ישראל, יישאר בארץ. והתעוררה השאלה אם מותרים להישבע אלו שלא נולדו בארץ מחמת פיקוח נפש וביטול בלב. ופנה הרב ציטרון הרבד"ק פתח תקוה ז"ל לחותנו, פלא הדור רבי יוסף הרוגשובי ז"ל, בנידון זה, והשיב במברק: "עיין כתובות ע"ה ע"א". והתכוון להגמרא הנ"ל, שמי שמצפה לראותה הוא מבניה, וכאלו נולד בה (עלי תמר ברכות ב, ח).

חביבותם של חולות ארץ ישראל

ושמעתי שבראשיתה של תל אביב, שהיתה ארץ חולות, והתיירים כשבאו ליפו

3. הרב שאול משה זילברמן (תר"י-תרצ"ט), היה רב בפולין בכמה מקומות, ובסוף ימיו עלה לארץ, והיה רבם של חסידי גור וחבר הרבנות בתל אביב. מחבר 'חידושי רבי שאול משה' על מסכת בבא מציעא, ושו"ת 'רבי שאול משה'. בנו, הרב אברהם צבי, היה חותנו של הרב ישכר תמר.

השתקעו בחולות תל אביב, העיר הגאון מרן רא"י קוק ז"ל: חביבות הן חולות של ארץ ישראל, שכן אף החול שלה הוא קודש. ואכן, בזכות אלו שהתגדרו בעפרה, הוקם על עפרה מושבות וערים בארץ ישראל ת"ו (עלי תמר שביעית ד, ז).

לראות רק את הטוב של ארץ ישראל

ושמעתי שהגאון רבי חיים זוננפלד, חובב ארץ ישראל זצ"ל, נפרד מאנשי חו"ל שביקרו בארץ ישראל בהפסוק "וַיֵּרָא בְּטוֹב יְרוּשָׁלַם" (תהילים קכח, ה), ואמר להם: הטוב תראו, והרע לא תראו (עלי תמר שביעית ד, ז).

הם החריבו והם יבנו

שמעתי שהרב הגאון רבי חיים זוננפלד זצ"ל, כשעבר ברחובות ירושלים וראה שבונים בית אמר: "בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַם ה'" (תהלים קמז, ב). וכשהעירו לו שהבית שייך לגוי ענה: בוודאי שהם צריכים לבנות, הם החריבו – והם יבנו, כי 'ה' נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יִכְנָס" (תהילים שם), והבתים יהיו נבנים לנו (עלי תמר בבא קמא ז, ז).

הנהגתו של האדמו"ר מסדיגורה ביום העצמאות

ברצוני לציין כאן מה שסיפרו לי שכבוד הרה"צ רבי אברהם יעקב מסאדיגורא זצ"ל⁴ מפה תל אביב, היה מנהגו לבוא לבית הכנסת הגדול ביום חג העצמאות של המדינה ולומר הלל בציבור, וכשהמתפללים רקדו לפני רחבת בית הכנסת, השתלב במעגל ורקד בהתלהבות, והיתה ההרגשה שיש לו להרבי שמחה מיוחדת בהיום. וכשאחד מחסידיו נכנס איתו בשיחה, סיפר לו שכשהיה מתגורר בוינא נכנסו הנאצים ימ"ש לשם, וראשית מלאכתם היה להתעלל ביהודים. ובתור רבן של היהודים, בחרו בו להיות מטאטא רחובות העיר. נתנו לו מטאטא גדול לטאטא, ובתוך העבודה אמר: ריבונו של עולם אזכה עוד לטאטא רחובות ארץ ישראל. ושוב תחבו לו דגל נאצי ביד, וכפו אותו לקבוע הדגל הנאצי בבניין גבוה. ושוב תוך כדי המעשה אמר: ריבונו של עולם אזכה עוד להניף דגל ישראל במקום גבוה בארץ ישראל. כשזכה לעלות לארץ ישראל רצה לקיים דבריו, ברם לא יתכן שיעמוד ברחוב ויטאטא הרחוב לעיני כל, מה עשה? ביום העצמאות קם בשעה שלש לפנות בוקר, ולקח מטאטא גדול וטאטא ברחובות שלו. ושוב לקח דגל ישראל ביום העצמאות וקבעו על הגג בשמחה והתלהבות שקיבל ה' תפלתו. ומכאן נובע השמחה וההתלהבות שלו ביום תקומת מדינת ישראל, ישמע חובב ארצו ונבון דבר ויוסיף לקח (עלי תמר שביעית ד, ז).

4. הרב אברהם יעקב פרידמן (תרמ"ד-תשכ"א), האדמו"ר מסדיגורה. עלה לארץ ישראל בתרח"צ. מחבר ספר 'אביר יעקב'.

אמונה

איני מאמין שאינך מאמין

ומסופקני חופשי מדת בזמננו, שבכמה הזדמנויות הוא אומר שאינו מאמין באלוהים, ולית דין ולית דין, אם אוכל בסעודה עם יהודים כשרים ומברך ברכה, אם יש לענות אחריו אמן. שלכאורה נראה שאין לענות, שברכתו אינה אלא ברכה לבטלה, וכמו שכתוב בסימן רט"ו. או שמא יש לומר, שיתכן שבאותו הרגע התכוון בברכתו לבורא עולם, שכידוע אף על פי שאומרים מאה פעמים אינם מאמינים באלוהי ישראל, יש ביניהם שבאים ביום הכיפורים לתפילה, ויש שאומרים קדיש ויש אפילו שצמים ביום הכיפורים. אם כן, אנחנו רואים שאינם עקביים כלל וכלל בדעתם, והרי זה כעניין שאמרו בקידושין (מט, ב): 'על מנת שאני צדיק' ונמצא רשע – הרי זו מקודשת, שמא הרהר תשובה בליבו. והרי מעשים בכל יום שחופשים שמדגישים שאינם מאמינים, ב"ה מסדרים בר מצווה לבניהם, ובאים לבית הכנסת ועולים לתורה ומברכים, והיכי נאמר שאין עונים אחריהם?! אלא ודאי שאמרינו: באותה שעה מאמין וכשר היה, אלא שהוא אינו עקבי באמונה ודעות, והנקודה הדתית חבויה עמוק בליבו בתוך גלי כפירה, תלי תלים דעות כוזבות, וברגעים ידועים הנקודה הדתית האישית הפנימית משתחררת מפלאה, ומופיעה בגלוי לעין כל.

וכמו שסיפר לי רב אחד, שחילוני אחד אמר לו: 'רבי, אומר האמת – אני איני מאמין'. על זה ענה לו הרב: 'אני איני מאמין שאינך מאמין'. והוספתי על דבריו, שכן אם תשאל אותו אם התפלל בבית הכנסת ביום הכיפורים יענה לך בחיוב, ואם תוסיף לשאול אותו אם צם ביום הכיפורים, יתכן שיענה 'כן', ואם תשאל אותו אם מל את בנו, יענה לך בתמיהה: 'איזו שאלה?', ולא עוד, אלא שיתכן שאם תשאל אותו אם בא לבית הכנסת בליל שמחת תורה כדי שיקבל ספר תורה להקפה מסביב לשולחן הקריאה, יענה לך בחיוב. ואם כן, איך הוא יכול להחליט שאינו מאמין? אלא שכך הראש החילוני – אינו עקבי, ואף שבליבו יש רגשות אמונה, הוא אומר שאינו מאמין (עלי תמר סוכה ג, י).

הציפייה לגאולה

שמעתי על הגה"צ החפץ חיים ז"ל, כשהלך לישון סידר כל בגדיו במקום אחד, והקפיד שלא יהיו מפוזרים, מתוך האפשרות שיעורו אותו בלילה דאתא משיחא, ואז יהיה כל בגדיו מוכנים ללבשם ולצאת תיכף, ולא יהיה צריך לחפשם. ומכבוד התורני החסיד מוה"ר אהרן אליה רוטנברג ז"ל שמעתי, שהגאון ר' שמחה רעפיש, אב"ד קהילת קמפנא, ז"ל, מחבר ספר שערי שמחה,⁵ ביקר אצל הגאון ר' ישכר אב"ד

5. הרב יעקב שמחה רפיש (תקס"ז-תרל"ז), שימש כראב"ד בעיר קמפנו שבפולין כחמישים שנה. מחבר

קהילת טשענסטחוב ז"ל, מחבר ספר שו"ת פתחי שערים⁶, לאחר שנפרד ממנו שב אליו בבהילות ובחיפזון, ואמר לו בהתרגשות רבה ובתמימות גדולה: 'רבה של טשענסטחוב, כשיבא משיח – וודאי שיבא מקודם לפולין הקדושה (בתואר כבוד זה כינה את פולין, שמאז שהיתה מלאה בתורה וחכמה ויראת חטא, בניגוד לפרוסיה ואשכנז שפסקה התורה מהם עקב תנועת השכלה והרפורמה שאחריה, וקמפן היתה אז תחת ממשלת פרוסיה). הילך רובל כסף כדי שיודיע לו במברק תיכף יום ב'אתו'. צא ולמד כמה גדולה אמונתם (עלי תמר כלאים ט, ג).

יש לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה

שמעתי שהגאון המופלא ר"ד בעריש מייזליש האב"ד קהילת ווארשא זצ"ל⁷, היה זמן ידוע עשיר במסחרו, שהיה שולח עצים ברפסודות בנהר ווייסל. וקרה לו אסון, שהרפסודות טבעו בנהר ויצא נקי מנכסיו, ונשאר גם בעל חוב גדול. ותלמידיו ידעו שהדבר הזה ידכא עד נפש, ויהיה לו קשה מנשוא. התייעצו שאחד מתלמידיו המובהקים ילמד לפניו הגמרא (ברכות ט, ב): "חייב אדם" וכו"ו וכך עשה – למד הגמרא לפני רבו, ושאלו: רבי! איני מבין המשנה, איך יתכן שאם אדם יפסיד כל רכושו פתאום, ונשאר עוד בעל חוב, יברך בשמחה על רעה זו כמי שהרוויח פתאום בגורל סכום עצום? ענה הרב: בוודאי יהודי המאמין בהשגחה צריך לברך כן. והמשיך התלמיד ואמר: ואם למשל יטבעו חלילה וחס הרפסודות של הרבי, יכול לברך בשמחה? ענה הרב: בוודאי שצריכים לברך על זה בשמחה. והפליט בצער התלמיד: רבינו, הנה הרפסודות כולן נטבעו. והתעלף הגאון, כי בחכמתו תפס בן רגע האסון ותוצאותיו. וכששב רוחו אליו הפליט הגאון אכן כן: "משנה קשה, משנה קשה", באידיש: "אשווערי משנה, אשווערי משנה" (עלי תמר ברכות ט, ה).

תפילה

גמילות חסדים ומניעת מחלוקת במקום אמירת קדיש

אגב, אציין מה ששמעתי, שהיו שני מתפללים בבית המדרש שאמרו קדיש, אחד היה מגדולי התלמידי-חכמים והשני היה איש פשוט, ומן הדין היה מגיע הקדיש לתלמיד חכם. אולם השני התעקש דדוקא הוא יגיד את הקדיש, והיה החכם מסופק אם הוא

הספרים 'שערי שמחה' ו'משכן העדות'.

6. הרב יששכר וינגוט (תקמ"ט-תרי"ב), כיהן ברבנות בערים: סומפולנו, פלונסק, קוואהל, סטריקוב וצ'נסטחוב שבפולין. מחבר הספרים 'פתחי שערים' ו'שער הלקוטות'.

7. הרב דב בעריש מייזליש (תקנ"ח-תר"ל), היה רבה של קרקוב שבפולין, ואח"כ רבה של ורשה בירת פולין, מחבר ספר 'חידושי מהרד"ם' על ספר המצוות לרמב"ם.

8. משנה ברכות (ט, א): "חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה". ובגמרא (ברכות ט, ב): "אמר רבא: לא נצרכה אלא לקבלינהו בשמחה".

יכול למחול, וכמו שכתב בשו"ת רע"א הנ"ל, והתבונן ועמד על המוצא בעניין זה, ואמר: הלא כל גדר אמירת קדיש עניינו משום זכות לאביו ואמו, דברא מזכי אבא ואמא, ואם כן הזכות של הגמילות חסדים שאני עושה לאדם הפשוט הזה, שאינו יודע את ההלכה, וגם הזכות של מניעת מחלוקת – אני זוקף לזכותו של אבא, והרי זה כאמירת קדיש, שעיקרו הוא דברא מזכה אבא ואמא (עלי תמר שקלים ב, ה).

פתיחת ארון הקודש בזמן תפילה על החולים

וזכורני שבפולין, לפני החורבן, היה המנהג לפתוח הארון-קודש בעת התפילה על החולים שהיו בסכנה (עלי תמר תענית ב, א).

המלצה להשתתף בקביעות בברכת כהנים של הרב קוק

והערותי פעם, שמי שגר בירושלים לא רחוק מבית מדרשו של רבינו הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, ישתדל להיות מהמתפללים הקבועים בבית מדרשו של הרב זצ"ל, כי כשהרב הגדול אומר בברכתו: אשר קדשנו במצוותיו וציוונו לברך את עמו ישראל "באהבה", הרי יודעים כולנו שהיה בברכת נשיאת כפיים שלו כל המידות הנ"ל (עלי תמר ברכות ה, ד).

צדקה וחסד

להיכנס לחשד כדי שלא לגרום הפסד לעניים

כדי לעשות מצווה – מותר להביא עצמו לידי חשד, ולפיכך הכניס רבי זכריה עצמו לידי חשד, כי אם היה אומר שאוסף בשביל עניים, היה מקבל רק מתנה מועטת, והיה הפסד לעניים.⁹

וסיפר לי אבא מארי זק"ל, שקרובינו הרב החסיד ר' סנדר במ"ץ ז"ל מלודז' היה סוחר אמיד, ואסף נדבות גדולות להחיות לב נדכאים ולהכנסת כלה, וכשירד מנכסיו המשיך להיות מהעושים לצדקה, ואמר לאבא ז"ל שעמד בניסיון גדול, כי חשדוהו שנהנה מהכספים שאוסף, ורצה להפסיק כי דבר זה גרם לו צער רב, אולם הבליג על עלבונו כדי לא להפסיד להעניים, ועל כגון זה אמר רבי יוסי: יהא חלקי ממי שחושדין אותו ואין בו, זכר צדיק לברכה (עלי תמר פאה ח, ח).

9. מסופר בירושלמי שם ש"הכל היו מלעיזין" על רבי זכריה, חתנו של רבי לוי, שלוקח צדקה כשהוא נצרך לכך. וכאשר נפטר, בדקו בספרי חשבונותיו ומצאו שאת הצדקה שלקח היה מחלק לאחרים שהיו מתביישים לבוא ולקבל בעצמם מגבאי הצדקה.

חביבות מצוות צדקה של יהודי פשוט

”תיפתר בתאנה המיוחדת לשבת”. הנה שנטעו בהגן תאנה מיוחדת שפירותיו יהיו מיוחדים לשבת... וסיפר לי אדם פשוט אחד, שחותנו שהיה גם כן אדם פשוט, והיה לו חווה קטנה והיה לו כמה פרות, ומכר החלב לחלבנים בסיטונות, אולם פרה מיוחדת היה לו בשביל העניים, שכן חילק החלב מפרה זו רק לעניים וקרא לה ”הפרה של העניים”. ואף שאדם פשוט היה, נחה עליו רוח אבותינו חובבי מצוות שהיו מייחדים עץ אתרוג ועץ זית לאתרוג ולחנוכה. ואילו הייתי יודע שמו, הייתי מחויב להזכיר שמו ולאמרה בשמו, כמו שאמרו בבראשית רבה וישלח אות ט”ז: ”חד עמא דארעא אמר לרבי הושעיא: אין אמרית לך חדא מילתא טבא – את אמרת בציבורא משמי וכו’, אמר ליה: חיך, מלא טבא אמרת ומן שמך אנא אומר לה”, עיין שם¹⁰ (עלי תמר מעשרות ד, ב).

לפנים משורת החסידות

”אמר להו: אייתון גמליא וחמריא וסבון שעריכון”.¹¹ ובד”ס פ”ג: והיה רבי פנחס בן יאיר זורע אותן בכל שנה, ועשה אותם גורן וכונסם שבע שנים זה אחר זה, עיין שם... היה הדבר הזה ממידת החסידות לפנים משורת הדין. אולם כשהעמיד לרשותם כל אוצרות התבואה משבע שנים כתמורה לשני סאין שהניחו, הרי זו יותר ממידת חסידות, והרי הוא ’לפנים משורת החסידות’. במיעוט בקיאותי, איני יודע אם נמצא בספרות המוסר מושג זה של ’לפנים משורת החסידות’.

ואדכרתן מילתא, מה ששמעתי בילדותי על הגה”ק ר’ פנחס אליהו אב”ד קהילת פילץ פולין זצ”ל,¹² הוא היה ידוע כמכניס אורחים, ולא רק שהציע בעצמו את המיטה בשביל האורח, אלא שגם הניח עצמו במיטה לנסות אם המצע הוא רך ונוח, הרי דוגמא של לפנים משורת החסידות, כי מצד הדין די בקיום מצוות הכנסת אורחים אם משרתו יציע המיטה, ואם היה מהדר שבעצמו יציע המיטה, הרי זה מידת

10. בראשית רבה (עח, יב): ”חד עמא דארעא אמר ליה לר’ הושעיה: אין אמרת לך חדא מילתא טבא, את אמרת בצבורא מן שמי (אם אומר לך אמרה אחת טובה, תאמר אותה בציבור בשמי)? אמר ליה מה היא? אמר ליה: כל אותן הדורות שנתן אבינו יעקב לעשו – עתידין אומות העולם להחזירן למלך המשיח לעתיד לבא, מאי טעמיה? מלכי תרשיש ואימם מנחה ישיבו (תהילים עב, י), ’ביאור אין כתיב כאן, אלא ישיבו. אמר ליה: חיך, מלה טבא אמרת, ומן שמך אנא אומר לה (אמרה טובה אמרת, ומשמך אני אומר אותה בציבור)’.

11. מסופר בירושלמי שם שהיו שני עניים שהפקידו שתי סאים של שעורים אצל רבי פנחס בן יאיר, ושכחו לקחתן. רבי פנחס בן יאיר זרע את השעורים וקצר אותן, והכניסן לאוצר, וכך עשה במשך שבע שנים. כשנזכרו העניים בסאותיהם, באו לרבי פנחס בן יאיר, ואמר להם: אייתון גמליא וחמריא וסבון שעריכון. כלומר, מרוב שעורים, הביאו גמלים וחמורים וקחו את שעורותיכם.

12. הרב פנחס אליהו רוטנברג (תק”פ-תרס”ג), רבה של העיירה פילץ בפולין. היה תלמידו ואחינו של הרי”מ אלתר, מייסד חסידות גור.

חסידות לפני משורת הדין, אכן מעשהו להניח עצמו במיטה קודם לנסות אם המצע בשביל האורח הוא רך ונוח, זהו כבר יותר ממידת חסידות, והרי הוא 'לפנים משורת החסידות' (עלי תמר דמאי א, ג).

כיבוד הורים

הליכה לקברי הוריו לפי אופיים ורצונם

הנני לרשום כאן מה שסיפר לי ידידי הרב ר"מ באב"ד שליט"א מיפו, שהגאון בעל מנחת חינוך זצ"ל היה רגיל בזמנים ידועים להשתטח על קבר אביו ואמו בפשעווארסק, ולעת זקנתו היה קשה לו ללכת על קבר אביו הרב ז"ל, מפאת שלא היה בבית החיים הדרך סלולה, ולפיכך הסתפק שעמד על שער בית החיים והביט בכיוון קבר אביו הרב ז"ל, ואמר שמובטח שאביו הרב ז"ל לא יקפיד על זה שאינו הולך עד מקום קברו מפאת חולשתו. אולם אמר שיישאו אותו בכיסא על קבר אמו, שאינו בטוח בזה, ושמה היא מקפדת שיהיה על קברה דווקא, והרי שנינו¹³: מכבדה בחייה ובמותה. ומכאן אתה למד, שבעניין השתטחות על קבר אבותיו הכל לפי האדם ולפי העניין, וכזה גם בקבלת פנים (עלי תמר ברכות ג, א).

כיבוד אב של הרב יהודה לייב צירלסון

לאחר שהביאה הגמרא תשובת רבי אליעזר: "ולי אתן שואלים? – לכו שאלו לדמה בן נתינה ראש פטרבולי" וכו', אל תחשוב חלילה שרבותינו התנאים והאמוראים לא הגיעו למעלה זו של כיבוד אב ואם, שכן צא ולמד מהתנאים רבי טרפון ורבי ישמעאל, עד היכן הגיע מעלתם לכיבוד אב ואם, עד שרבי זעירא החסיד הגדול, שהיה מצטער על שחסר לו מצוות כיבוד אב ואם, אף על פי כן אמר שלא היה יכול להגיע למדרגתם של רבי טרפון ורבי ישמעאל. ורבי אליעזר השיב התשובה בנוגע לסתם בני אדם, ולא לתנאים ולאמוראים, וההשלמה לעניין זה עד להיכן הגיע מעלת כיבוד אב ואם של האמוראים, תראה בבבלי (קידושין דף לא, ב). ואכן שני התלמודים משלימים אחד את השני, ומהווים ביחד חטיבה אחת. וגם רבותינו הראשונים והאחרונים ידוע עד כמה זהירים היו בכיבוד אב ואם, ועד לאיזה מדרגה הגיעו בכיבוד אב ואם, והרי כל מנהגיהם ומעשיהם היו על פי התנאים והאמוראים ז"ל.

וארשום לדוגמא מה שסיפר לי ידידי המנוח הרה"ג הרב בורשטיין, אבד"ק דפה ת"א ז"ל¹⁴, שאבי הגאון רבי יהודה לייב צירלסון, האב"ד דקהלות קשינוב זצ"ל, היה אדם פשוט. ולעת זקנתו היה גר אצל בנו הרב ז"ל, והושיבו תמיד בראש השולחן

13. בקידושין (לא, ב) נאמר כן לגבי אביו, והרמ"א (יו"ד רמ, ט) כתב לגבי הלכה זו, שאין חילוק בין אם לאב. 14. נראה שכוונתו לרב דוב בורשטיין, שהיה אב"ד בתל אביב.

על ידו, אף כשהתאספו בביתו רבנים גאוניים בעלי שם. והנה פעם, באסיפה גדולה של חכמי ישראל בביתו בתור גאון ורב במדינת בסרביה, ואביו ישב אצלו, אמר לבנו הגאון רבי יהודה לייב: "לעבקע" תביא לי נעלי בית. קם בנו הגאון ואמר לאביו: תיכף אני הולך להביא הנעלי בית, והביאם אף שהיה יכול שמשו או מי שהוא אחר לעשות זה, אלא שקיים בעצמו מצוות כיבוד אב באימה ויראה לפי דעתו של אביו האדם הפשוט. ורבני ישראל המה ראו וכן תמהו על מידת כיבוד אב של הגאון ז"ל (עלי תמר קידושין א, ז).

סעודת כיבוד אב וסעודת הכנסת אורח גדול

"אסור לחבר לאכול מסעודה שאין לה שם". פירוש, שמותר לו לאכול רק בסעודת מצווה ולא בסעודת רשות. וסימן היכר אם היא סעודת מצווה היא – אם יש לה שם, שכן כל סעודת מצווה יש לה שם, כגון סעודת ברית מילה, נישואין, פדיון הבן, סיום מסכתא וכדומה. אבל סעודות הרשות, אין להם שם מיוחד הקובע עניינה. ונראה פשוט, שאף סעודת הילולא של צדיקים היא בכלל זה, שהרי יש לה שם מיוחד, ואף כשאין שם של סעודה ידוע מפורסם, אבל מכל מקום יש לה שם, בכלל זה.

כמו ששמעתי, שהגה"ק מטשעכנוב זצ"ל, היה לו גדר לא לאכול דגים אלא בסעודת מצווה, מפני שהיה ערב לחיכו ביותר, ורצה למעט הנאתו. ואירע שנזדמן לבית בנו הרה"ק רבי זאב מסטריקוב,¹⁵ והוא הכין לו סעודה עם דגים. ושאלו אביו: הרי אתה יודע שאינני אוכל דגים אלא בסעודת מצווה. והשיבו בנו הצדיק החכם: וסעודת כיבוד אב הכי אינה נקראת סעודת מצווה?! ונענה לו אביו בראשו ואמר: נצחתני בני, נצחתני. אכן סעודת כיבוד אב אין שמה מפורסם, אבל מכל מקום אין זו סעודה סתם והרי יש לה שם.

וכן ראיתי בספר הרבי מקוצק להרפ"ז גליקסמן, שהרב ר"צ מטומשוב ז"ל איקלע לביתו של גאון הדור ר"י מקוטנא ז"ל באחד משמונה ימי אב, והכין לו סעודה עם בשר בנמקו הטעם שסעודה של הכנסת אורח גדול כזה חשוב כסעודת מצווה אף שלכאורה היא סעודה שאין לה שם. ברם לאמיתו של דבר יש לה שם, סעודת הכנסת אורח צדיק, אלא שאין שמה רגיל שלא רבים יחכמו להעריך אדם גדול עד כדי שיכינו בשבילו סעודה והוא להם סעודת מצווה. ויש להעיר מהפסוק (שמות יח, יב): וַיָּבֵא אֶהָרֶן

15. רבי אברהם לנדא (תקמ"ד-תרל"ה), היה רבה של טשכנוב במשך חמישים וחמש שנה. מחבר הספרים 'אהבת חסד', 'בית אברהם' ו'זכותא דאברהם'. בנו הוא הרב זאב וולף לנדא (תקס"ז-תרנ"א) שימש כרב ואדמו"ר בעיר סטריקוב. חידושי ודרשותיו נדפסו ע"י בנו, רבי מרדכי, בספר 'זר זהב – כתר תורה', ורשה תרס"א.

וְכָל זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל לְאָכֵל לֶחֶם עִם חֹתָן מֹשֶׁה לְפָנָי הָאֱלֹהִים, מִשְׁמַע שֶׁהִיא זֶה סְעוּדַת מִצְוָה (עלי תמר דמאי ד, ב).¹⁶

יחס הורים וילדים

דאגת הורים על ילדיהם כל ימיהם

התורה אומרת: "עַל כֵּן יַעֲזֹב אִישׁ אֶת אָבִיו וְאֶת אִמּוֹ, וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבֶשֶׁר אֶחָד" (בראשית ב, כד). אבל האב והאם לא עוזבים הבן והבת אף בכך, ורחמייהם עליהם לאחרי הנישואין, והם להם בנים כמו לפני הנישואין. וחותני זקני הגאון החסיד רבי שאול משה זצ"ל אמר לי, כי צריכים הבנים לדעת כי האב והאם – אף שהם ישישים בני תשעים שנה – ליבם הומה על שלומם וחרדים על טובתם באותה המידה כשהיו ילדים. ולפיכך על הבנים להיזהר מאד להודיעם על מצבם ושלומם להשקיט לב הוריהם הדואגים מאד על שלומם (עלי תמר חלה א, א).

לגור ליד הילדים אך לא איתם יחד

וארשום עוד מעשה באחד שלעת זקנותו ואשתו היתה חולה, וביקשה הבת הנשואה שההורים יגורו אצלה, והיה נבוך בזה, שאמנם היה הדבר הכרח מפאת מחלת אשתו, ברם לא היתה דעתו נוחה לגור ביחד עם הבנים, אף שבניו היו עדינים וטובים, והיה דעתו נוטה לגור בסמוך אצל בניו אבל לא איתם ביחד. ואמרתי שהוא צודק בזה, והבאתי ראיה מהפסוק בפרשת ויגש, שאמר יוסף: רדה אלי וישבת בארץ גושן, והיית קרוב אלי, וכלכלתי אותך שם (בראשית מה, ט-יא). הנה שיוסף הביע כן את דעתו שלא יגור אתו ביחד, אלא וישבת בארץ גושן קרוב אלי, וכלכלתי אותך שם (עלי תמר קידושין א, ז).

מידות

כוח שבירת מידת הכעס ומידות נוספות

ומדי דברי בו המו מעי עלי, על כן זכור אזכור עוד, שהיה לו¹⁷ גם כוח של שבירת המידות, שעמל הרבה בזה עד שיכול להם. ואזכור רק מה שאמר לי זקני ז"ל בעצמו. א. בטבעו היה כעסן, וכשהיה צעיר היה נוח לכעוס על כל דבר קטן, וכשהתבונן שזוהי מידה מגונה, נטה לקצה השני, כמו שמזכיר הרמב"ם בשמונה פרקים (פרק ד),

16. וסיים בעלי תמר שם: "ומכל מקום אין ללמוד מהמעשה של הגאון ז"ל לעשות כן הלכה למעשה אם יש לחוש שיקילו באכילת בשר באלו הימים, ושאני סביבת הגאון ז"ל שלא היה שם חשש לזה כלל".
17. לרב שאול משה זילברמן, הרב מווייערשוב, שכמבואר לעיל היה אבי חותנו של הרב ישכר תמר.

וקיבל על עצמו שלא יכעס על שום דבר אף שהיה לו מזה ייסורי גוף ונפש, ואפילו אם היה ראוי לכעוס על זה. ואכן, לולי שאמר לי בעצמו זה, לא היה עולה על דעתי ולא הייתי מאמין, לא אני ולא קהל מקורביו הגדול, כי ממש כעס לא היה מנת חלקו, ושום דבר לא היה בכוחו להוציאו מגדרו. וממידת הכעס שהיתה טבועה בו מטבעו, לא השאיר שריד. ואם הרגיזו משהו שלא היה לו האפשרות בשום אופן לסבלו, עשה תנועה על שפתיו והיה נושך בשפתו וכעסו נשבר, או שהלך לישון והשינה העבירה את כעסו. וכמה פעמים ראיתי שפתאום הלך לישון ולא העזתי לשאלו על זה. ושוב נודעתי ששימש על ידי זה כסגולה לשבירת הכעס. ב. מידה שנייה היתה בו, ששום דבר, בין שמחה בין אסון חלילה, לא היה בכוחם להפריעו מהשקידה בלימודו. ופעם כשקרה לו אסון גדול ופניו היו חיוורים כסיד, הוא המשיך בלימודו בשקידה כרגיל. ושאלתי אותו על זה, וענה לי: כן, יש בי הכוח לדחות כל אסון וכל ששון מפני שקידה בלימודי, זי"ע (עלי תמר פסחים א, א).

תחבולות לשבירת הכעס

שמעתי בשם גדול אחד, שאם היה מי שהוא מכעיסו קשה, עד שכמעט לא היה באפשרותו לכבוש כעסו, היה אומר: על זה באמת כדאי לכעוס, ובמילים אלו היה שובר כעסו. וחונתי זקני הגאון החסיד רבי שאול משה, מחבר ספר שו"ת רבי שאול משה, שהיה כעסן מטבעו, המציא לו סגולה לשבור הכעס, שנשך על שפתיו וחיוך עבר על פניו, ובזה שבר מידת הכעס (עלי תמר תענית ג, יא).

קבלת הדין גם כשקורה אסון

"ובימי רבי שמעון בר יוחאי ניטלו דיני ממונות, אמר רשב"י: בריך רחמנא דלינא חכים מידון" (ברוך הרחמן, שבטלה מאיתנו אפשרות לדון דיני ממונות, שאיני חכם מספיק לדון)... וזהו תימא, איך יברך רשב"י על גזירת מלכות רומי הרשעה? ומי ידע רשעת הרומאים יותר מרשב"י... ונראה לבאר על פי שאמרו בברכות (נט, ב): "מת אביו והוא יורשו – בתחלה אומר: ברוך דיין האמת, ולבסוף הוא אומר: ברוך הטוב והמטיב". והטעם בזה, שהרי עובדא היא, שעולות בלב האדם במקרה כזה שתי הרגשות קיצוניות, זרות, הסותרות אחת לשנייה, אבל הן קיימות. ואמרו חז"ל בסוכה (מו, א): על כל דבר ודבר תן לו מעין ברכתיו מעין המאורע, כמו שכתוב ברש"י שם. ובברכות (מ, א): "בכל יום ויום תן לו מעין ברכתיו", ובכלל זה על כל רגש ורגש תן לו מעין ברכתיו מעין המאורע. ואף אם באו שתי הרגשות סותרות, וביחד האבל והתועלת שמגיע לו מירושת אביו – תן לו מעין ברכתיו מעין המאורע. ואף בנידון דידן, ששתי הרגשות סותרות עלו על לב התנא הצדיק באשר הוא אדם, הצרה והתועלת, הרי ברור שבדרך 'ברוך דיין אמת' ואחר כך אמר: 'ברוך רחמנא'... ולא עוד, אלא שבזה נראה גדולתו

של התנא רשב"י, שהיה לו הכוח להפריד שתי ההרגשות המורכבות יחד, וברור שרק צדיקים מוכשרים לזה, והוא כעניין שאמרו בירושלמי נזיר פ"ז ה"א, על גדולתו של יוסי בן פכסס, דכשבא הדבר אצל חכמים אמרו: על זה נאמר יֵשׁ צְדִיק אֲבָד בְּצַדְקוֹ (קהלת ז, טו), הצדיק אובד וצדקו עמו, עיין שם ותבין.¹⁸

וכזה שמענו וראינו בגדולי חסידי ישראל בדור שלפנינו. והגה"ק אדמו"ר רפ"מ מפילץ טשענסטשחוב,¹⁹ כשמת עליו בנו הרב החסיד רבי יצחק מאיר ז"ל ונמשכה הקבורה עד סמוך לחשיכה, שאל הצדיק אם יישאר עוד זמן להתפלל מנחה, וקהל המלווים הזדעזעו עמוקות משאלת מרן זצ"ל. וכזה יודע אני מחותני זקני הגאון החסיד רבי שאול משה הרב מוויארשוב זצ"ל. ועוד יודע אני מה שסיפר לי אדמו"ר הרה"ח רבי צבי הירש ז"ל הי"ד, ואני מקצר. כמה נאמנים דברי רבותינו: הצדיק אובד – וצדקו עמו. ובתקופת השואה והחורבן היינו עדים להרבה חסידים וצדיקים שנתקיים בהם במלואה: הצדיק אובד וצדקו עמו (עלי תמר סנהדרין א, א).

הקפדה שלא לגרום לצער בעלי חיים

לשון ספר חרדים (פרק ד, מצוות עשה מן התורה התלויות בוושט): "צער בעלי חיים דאורייתא, ומעשה היה בדורנו, שהאר"י ז"ל נסתכל בפני תלמיד חכם אחד ואמר לו: נרשם בפניך עוון צער בעלי חיים. והיה אותו תלמיד חכם מצטער ומפשפש בדבר, עד שמצא שאשתו לא היתה נותנת מאכל לתרנגולים בבוקר, אלא מנחת אותן הולכות בחצר וברחוב לנקר, ואז צווה לעשות להן גיבול הסובין והמים בבוקר בבוקר. ואחרי שנתקן הדבר והרב לא ידע, נסתכל בפניו ואמר לו סר עוונך, מה היה הדבר? אז הגיד לו העניין... וכשהייתי עוד ילד, אמרה לי אמי החסידה ז"ל: תדע, שאנחנו מבני בניו של האר"י, ואגרת היחוס היתה נמצאת אצל הדוד הרב רבי ליפמן מו"ץ בוורשא ז"ל ואצל בניו. ואכן, כשבאתי לארץ ישראל בשנת תרצ"ג, כתבתי לשארי היקר הרה"ג רבי חיים פנחס לוריא ז"ל, רב ומו"ץ בלאדז שלפני החורבן,²⁰ ושאלתיו מה הוא יודע

18. ירושלמי (נזיר ז, א): "מעשה ביוסי בן פכסס (שהיה כהן), שעלת על רגלו נומי (מכה שבגללה צריך היה לכרות איבר), ונכנס הרופא לחותכה. אמר לו: כשתניח בו כחוט השערה – הודיעני (כלומר תודיע לי לפני שתחתוך את האיבר לגמרי). חתקה והניח בה כחוט השערה והודיעו. קרא לנחונייה בנו, אמר לו: נחונייה בני, עד כאן היית חייב ליטפל בי, מיכן ואילך – צא, שאין אדם מיטמא על אבר מן החי מאביו. וכשבא דבר אצל חכמים, אמרו: על זה נאמר (קהלת ז, טו): יֵשׁ צְדִיק אֲבָד בְּצַדְקוֹ, הצדיק אובד וצדקו עמו" (שאפילו בעת ייסוריו דאג להזהיר את בנו שלא ייטמא).

19. הרב פנחס מנחם יוסטמן (תר"ח-תרפ"א), האדמו"ר מפילץ, מחבר ספר 'שפתי צדיק', ונכדו של הרי"מ אלתר, מייסד חסידות גור.

20. הרב חיים פנחס לוריא (תרכ"ד-תש"א), במשך עשרות שנים היה מו"ץ בעיר לודז'. מחבר ספר 'פתח הדעת' על הלכות מליחה ובשר בחלב, שו"ת 'משיב הלכה' ועוד. היה תלמידו של הרב שאול משה זילברמן. נפטר בגטו לודז'.

על זה? והשיב לי, שהוא היה בווארשא אצל בני דודנו רבי ליפמאן ז"ל, וראה אגרת היחוס וקראו, והיה כתוב בה כל שושלת יחוס הדורות עד האר"י הקדוש ז"ל, וביקש ממני בנו ידידי המנוח רבי יעקב משה לוריא ז"ל שאשאל לו המכתב של אביו הרב ז"ל, והוא אבד המכתב לכאבי העמוק, אבל היחוס אמת ויציב. ובמשפחה שלנו היו השמות 'שלמה' ו'יצחק' על שם האר"י הקדוש ובנו ר"ש לוריא. ובקשר עם זה אני רוצה לרשום, שזקני רבי דוד שלמה אבי אבא ז"ל, שהיה שארו של אדמו"ר התפארת שלמה מרדומסק ז"ל, ובבחרותו היה בביתו זמן ידוע, סיפר לאבא ז"ל ואבא סיפר לי, שבכל בוקר השכם השליך פירווי לחם שרויים לעופות על סיוד דברי האר"י ז"ל המובא בחרדים הנ"ל (עלי תמר כתובות ד, ח).

תלמוד תורה

להתחזק בתורה בזמן שיש מיעוט לומדים

"תני רבי שמעון בן יוחאי אומר: אם ראית את הבריות שנתייאשו ידיהן מן התורה מאד עמוד והתחזק בה ואתה מקבל שכר כולם". ומכאן הלכה לאברכים ת"ת, שבין הזמנים של הישיבה שאין לומדים בהישיבה יש להם ללמוד עוד יותר, מפני שבזמן שמועט לומדיה – התורה יקרת ערך יותר ללומדיה והשוקדים על דלתותיה, ואותו הדבר ביומא דפגרא ובשעות שהרוב לא לומדים יש להם ללמוד יותר. שמעתי שאמר רבינו הנודע ביהודה זצ"ל, שהוא נעשה בילדותו למדן "מבין הזמנים ומבין השעות", כמו בשעה שלפני האוכל ובשעה שלאחרי האוכל וכדומה, ולפי האמור הוא יקר ערך יותר (עלי תמר ברכות ט, ה).

בקשת רשות מהספרים כשיוצא לדרך

מה שכתבנו לעיל בעניין נטילת רשותן של יבנה מבית המקדש כשהלך לגולה, וכן נטילת רשותן מארץ ישראל של האמוראים כשהלכו לחו"ל – ברצוני לרשום כאן, שחותני זקני הגאון החסיד רבי שאול משה זצ"ל, מחבר ספר שו"ת רבי שאול משה, שהיה זקן ויושב בישיבה, כשנסע מעירו הלך לארונות ספרים שלו ונטל מהם רשות באמרו: 'ברשותכם', כי משחרב בית המקדש אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה. ולא עוד, כי בהתאם לצוואתו שיסובבו עמו על יד ארונות הספרים, ועשינו כצוואתו, וטעמו היה כשהלך מעולם הזה לישיבה של מעלה נטל רשות מהספרים שלו, וכמנהגו בחייו, זי"ע אמן. גם ציווה בצוואתו, שיניחו אותו על שולחנו שלמד תורה"ק, וטעמו היה גם כן ליטול רשות משולחן התורה שלו, וכן עשינו (עלי תמר שביעית ד, ז).

'ספר תורה מוגה'

וחותני זקני הגאון החסיד רבי שאול משה זצ"ל, מחבר ספר שו"ת רבי שאול משה, שלמד והרהר בדברי תורה ממש עד יציאת נשמתו, עיין בהקדמת שו"ת הנ"ל בשמי,²¹ הרי כשראינו שהוא נפטר מן העולם ראינו ממש ספר תורה שנשרף, ולא על דרך המליצה. וכשהניחו את חותני זקני אחרי פטירתו על הארץ, אמר לי ידידי המנוח הרב ר' ישראל אראטין ז"ל: אוי לנו, ספר תורה מונח על הארץ! ואכן כן הרגשנו כולנו, ספר תורה מונח על הארץ, וכנ"ל. ובהספדי בכ"ג תמוז תרצ"ט על חותני זקני הגאון החסיד רבי שאול משה זצ"ל, אמרתי שחותני זקני היה 'ספר תורה מוגה', שהגיהו רבותיו הגדולים מרנן החידושי הרי"מ, האבני נזר והגאון האדיר רבי יהושע מקוטנא זצ"ל, ובעצמו הגיהו כל ימיו בשקידתו העצומה ועוצם חריפותו. וידוע שהרבי רבי בונים מפרשיסחא כינה להרב מליסא בעל נתיבות המשפט 'גמרא סנהדרין' (עלי תמר ביכורים ג, ג).

דבר בעתו מה טוב – אפילו ללמוד הלכות גסיסה בשעת גסיסה

וסבי הגאון החסיד רבי שאול משה הרב מווערשוב ורב פה תל אביב, היה לו נוהג קבוע ללמוד הלכות פסח בפסח וכו', ובכל שבת למד בעל פה חלק גדול ממסכת שבת בלילה, כנ"ל שלא למד בשבת לאור הנר. אבל חידוש מפתיע – שלמד הלכות גסיסה בשעת גסיסה, שכן כמה שעות לפני הגסיסה ביקש להביא לו היורה דעה ח"ב, והתבוננתי וראיתי שעיין בשו"ע הלכות גסיסה ובנושאי כלים מסביב השו"ע, וסגר השו"ע ונתנהו חזרה. אמנם עמד לו הנוהג שלו ללמוד כל דבר בעתו, ואף הלכות גסיסה בשעת גסיסה (עלי תמר פסחים א, א).

הקדשת הנעורים ללימוד התורה

ושמעתי בשמו של רב חסיד גדול בעל כישרונות גדולים, שהתאונן על זה שבימי נעוריו הקדיש עצמו כליל למצוות חסידות ומעשים טובים, ועל ידי כך לא נתגדל

21. מתוך הקדמת בן המחבר (הרב יהושע זילברמן) לשו"ת "רבי שאול משה": "ביום פטירתו, יום א' פרשות מטות-מסעי, אמר לנכדו היקר חיים מנדל נ"י שיביא לו את היורה דעה חלק ב'. ופתח בעצמו היורה דעה, וראו שלמד הלכות גוסס, וקיים דברי חז"ל (שבת פג, ב): 'זאת התורה אדם כי ימות באהל' – אפילו בשעת מיתה תהא עוסק בתורה. והיה בדעה צלולה עד הרגע האחרון, על אף ייסוריו הרבים. בשעה מאוחרת, צויה לקרוא לכל בני המשפחה ונפרד מאיתם. אחר כך צויה להביא מים, ונטל ידיו והחליק את פאותיו וזקנו בידי הקדושים, ונצחו אראלים את המצוקים. החסידים שהיו נוכחים ברגע האחרון בשעת הפטירה, כשהיו אומרים: 'שמע ישראל', היו מרחשין שפוותיה. חתן בנו, הרב ר' ישכר, רצה לשמוע מה שאומר, הרכין עצמו על יד מיטתו ושמע שאמר ביחד עם הקהל 'שמע ישראל' מילה במילה, ועיניו היו סגורות, וכשהגיע ל'אחד', לחץ עיניו בתנועה מיוחדת ונתגבר קולו והאריך ב'אחד', ויצאה נשמתו ב'אחד'. ונשבה ארון הקודש והשיב את נשמתו בקדושה וטהרה לגנזי מרומים, ומשה עלה אל האלוקים אור ליום ב', כ"ג תמוז שנת ה"א תרצ"ט".

בתורה כמו חברו, שהקדיש עצמו כולו לתורה ונעשה גאון הדור, ומעשים כבירים נעשו על ידו ובהשפעתו (עלי תמר חגיגה א, ז).

נשים צדקניות שהיו מוכרות כלי כסף לצורך תלמוד תורה של בניהן

שמענו מנשים צדקניות בדורות שלפנינו, שהיו ממשכנות או מוכרות כפות כסף שלהן והשתמשו בביתן בכפות של עץ, בכדי למסור את בניהם למלמד מומחה וגדול בתורה כדי שיצליחו. כן סיפר לי ידידי ר' יוסף קובר ע"ה, שגם אמו עשתה כן (עלי תמר שבת ו, א).

'תורה נקנית במיעוט דרך ארץ'

ושמעתי מגדול אחד שבאו לבקרו נכבדי העיר תמיד, מה שגרם לו ביטול תורה, וביקש סליחתם וקיצר שעות ביקורם, ואמר על דרך צחות: 'אף שדרך ארץ הוא להשתעשע אתכם שעה מרובה, הרי אתם יודעים שאמרו רז"ל (אבות ו, ה): התורה נקנית במיעוט דרך ארץ' (עלי תמר מגילה ג, ג).

אין אדם לומד תורה אלא ממי שליבו חפץ

"שלא מכל זוכה אדם ללמוד" ... ומהיכן הוא יודע ממי זוכה ללמוד? יש ללמוד מילקוט שמעוני (תהילים רמז תריד), על פי גירסתו שהיתה לו בעבודה זרה (יט, א) : "אמר רבי: לעולם ילמד אדם תורה ממי שהוא חפץ, שנאמר (תהלים א, ב): כִּי אִם בְּתוֹרַת ה' חִפְצוֹ. אם כן, אין אדם לומד תורה אלא ממי שלבו חפץ", עכ"ל. הרי שהלב, הרגש הפנימי ממעמקים, קובע ממי הוא זוכה ללמוד – ממי שליבו חפץ, וכמו שאמרו שם בעבודה זרה: "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ", הרי ששוב הרגש הפנימי קובע את מקצוע הלימוד והמקום שיזכה ויצליח.

ובידי הוה עובדא, כשהייתי בחור צעיר היתה לי נטייה לנסוע לגאליציה ללמוד תורה אצל מורי ורבי הגאון ר"פ בומבך האבד"ק אושפיצין, מחבר ספר אהל יהושע זצ"ל²² וכססיפר אבא זצ"ל הדבר לפני הגאון הקדוש רמ"מ אלטר אבד"ק פאביאניץ זצ"ל²³ הגיב על זה: וכי חסרים לו גדולים בפולין? ולשם מה לנדוד לגאליציה?! ושוב שאל אבא בעצתו של מרן אדמו"ר זצ"ל מגור²⁴ וסיפר לו מהתנגדותו של אחיו

22. הרב יהושע פנחס בומבך (תרכ"ו-תרפ"א), היה רב בקהילות מעדיניץ, בולקאמין, דרוהוביץ' ואושפיצין (אושויץ, כמוזכר בדברי העלי תמר פעמים רבות). מחבר שו"ת 'אהל יהושע'.

23. הרב מנחם מנדל אלטר הי"ד (תרל"ח-תש"ב), בנו של השפת אמת, שימש כרב בקהילות פאביניץ וקליש. הערותיו על המשניות נדפסו בספר 'שאר ציון'. נהרג על קידוש השם במחנה ההשמדה טרבלינקה.

24. הרב אברהם מרדכי אלטר (תרכ"ו-תש"ח), בנו של השפת אמת, שימש כאדמו"ר של חסידות גור במשך 43 שנה.

הרב זצ"ל על זה, ענה שאני אסע למקום שאני חפץ, וללמוד ממי שליבי חפץ (עלי תמר ברכות ג, א).

עבודה מרובה על חשבון לימוד תורה

"ישתדל וילמד את בנו אומנות קטנה" וכו'. היינו אומנות קלה דתנינן במתניתין. ונראה שר"ל, שְׁאֵל ילמד את בנו אומנות גדולה, קשה ומסובכת, שגוזל ממנו כל זמנו, אף שיש לו במלאכה זו סיכויים להרווחת ממון יותר, אלא יבחר באומנות קטנה שנשאר לו זמן הרבה לעסוק בתורה, כדמפרש טעמא: שאין לך אומנות וכו'. וסיפר לי החסיד המנוח הרב ר' אהרן אליהו רוטנברג ז"ל, שאברך צעיר מתלמידי החידושי הרי"ם ז"ל הצליח במסחרו, ומתוך כך השקיע עצמו במסחר יותר מדאי, עד שלא נשאר לו זמן ללמוד בעיון כראוי, וכשהעיר לו החידושי הרי"ם זצ"ל על זה, השיב כמתנצל: הלא כתיב: יברכך ה' בכל אשר תעשה, אם כן צריכים לעסוק בסחורה! וענהו מרן זצ"ל, 'בכל אשר תעשה' משמעו שאם רק תעשה – ישלח ה' הברכה במעשה ידך. אבל לא שתהיה עושה וחוזר ועושה עד שלא יישאר לך זמן לתורה. באידיש: יברכך ה' בכל אשר תעשה, אבער נישט תעשה תעשה תעשין (עלי תמר קידושין ד, יא).

מלמדים שלא מוסיפים בעצמם בלימוד התורה

זכורני ששמעתי מתלמיד חכם בשם גדול אחד, התרעם על סוג מלמדים כאלו ששנו הרבה בילדותם, וכשנעשו מלמדים, שכחו הרבה מתורתם, ועל אחת כמה וכמה שלא הוסיפו ידיעתם בתורה, והמליץ עליהם שהם בבחינת כבולעו כך פולטו, ואידי דטריד למפלט לא בלע (עלי תמר כלאים ט, ג).

כוח ההתמדה יכול להועיל כמו גאונות

אם חוזר הוא על התורה – התורה חוזרת עליו, כאומרם ז"ל: התורה חוזרת לאכסניא שלה. ולא עוד, אלא שהתורה מלמדתו תורה, כמו שאמרו בסנהדרין (צט, ב): "נִפְּשׁ עֵימַל עֵמְלָהּ לוֹ, פִּי אָכַף עָלָיו פִּיהוּ (משלי טז, כו) – הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר". ופירש רש"י: נפש עמל עמלה לו, מפני שעמל בתורה – תורה עומלת לו, שמחזרת עליו ומבקשת מאת קונה למסור לו טעמי תורה וסתריה. וכל כך למה? מפני שאכף פיהו, על דברי תורה. עכ"ל...

ולפי דרכנו למדנו, שבכוח התמדה גדולה, כישרונות קהים מתהפכים לכישרונות גאוניים, על פי הבטחת חז"ל שהתורה עומלת לו ומתחננת לפני קונה על זה. ואכן, שמעתי בזה על כמה גאוני ישראל שנתקיים בהם הבטחת חז"ל 'נפש עמלה לו', ונעשו לגאוני ישראל, מאורם והדרם לדורות (עלי תמר ברכות ט, ה).

מוח של מהרש"א

לא אמנע לרשום מה ששמעתי מתלמיד חכם אחד, שבואלין היה רגיל הביטוי על בחור חריף באידיש שיש לו "מהרש"א קעפיל". כלומר, שמוחו הוא מעין מוחו של המהרש"א בזעיר אנפין (עלי תמר כלאים ד, ד).

עמדו על סודה של הסוגיה דווקא בזמן שכיבה

שמעתי בשם מרן בעל חידושי הרי"מ ז"ל, שאמר שאחרי שנתנה התורה לתלמוד תורה ארבעה זמנים אלו,²⁵ משמע שבכל זמן מאלו הזמנים, ואף בזמן קט של שכיבה וקימה, יכול האדם להשיג אורות התורה ורזיה. ושמעתי כן מכמה תלמידי חכמים, שהיו מתלבטים בביאור סוגיא חמורה כל היום ולא עמדו על סודה, ודווקא בעיונם בזמן שכיבה, וכששכבו על מיטתם, או בזמן קימה ממיטתם בבוקר – ברק הביאור במוחם, ונתגלה להם ביאורה ועמדו על סודה (עלי תמר ברכות א, ה).

ניצל מהכייסן בזכות דברי תורה

ולא אקפח גם שכר שיחה נאה ששמעתי בשם מופלג אחד, שאת שמו איני יודע ויהיה זכרו ברוך. וכך היה המעשה: לפני למעלה מחמישים שנה, שנסעו שני מופלגי תורה ברכבת בפולין שלפני החורבן, וראה אחד מרחוק איך שכיסן אחד רצה לגנוב בעורמה כיסו של חברו, והוא היה ירא מלומר שום דיבור מפני הסכנה. נחה עליו רוח רבותינו, והתחיל ללמוד בסידור שהיה לפניו כאילו כתוב שם כביכול, ולמד בקול רם: 'אמר רבי יצחק: חייב אדם למשמש בכיסו בכל שעה ושעה',²⁶ וחזר על המאמר בקול רם. והבין חברו הרמז, והתחיל למשמש בכיסו וכך ניצל מהכייסן הגנב. ויפה אמרו רבותינו בסוטה (כא, א): דברי תורה מצילין את האדם בעידנא דעסק ביה ובעידנא דלא עסק ביה (עלי תמר עירובין א, א).

כבוד חכמים

כבוד ל'מלמד דרדקי' שלו

ואני שמעתי מכמה גדולים שחלקו כבוד להמלמד מקרי דרדקי, שפתח פומם תחילה. וכן שמעתי בשם הגאון הקדוש מרן אדמו"ר זצ"ל, כשהיה פעם בעיירה ונודע לו שגר שם מלמד דרדקי שלו, הלך לבקרו, שכן גם במלמד דרדקי יש לראות בו רבו שלמדו לשון קודש וחומש, והדריכו וחינכו ביראת ה', במידות ומוסר בקטנותו, ועל ידי כך

25. "בְּשִׁבְתָּהּ בְּבֵיתָהּ וּבְלִקְתָּהּ בְּדֶרֶךְ וּבְשִׁכְבָּהּ וּבְקוּמָהּ" (דברים ו, ז).

26. "אמר רבי יצחק: אדם עשוי למשמש בכיסו בכל שעה ושעה" (בבא מציעא כא, ב).

נקלטו התורה ומוסר התורה ויראת ה' במוחו הרך של הילד, ונבלעו בדמו עד שנעשה לו כמעט קרוב לטבע (עלי תמר בבא מציעא ב, יא).

אבלות על חכם שאינו רבו

ודע, שלא מצאתי מפורש בשו"ע אם נוהגים אבלות ויושבים על חכם שאינו רבו. אולם בזיכרוני מילדותי שנוכחתי בהספד על גדולי ישראל, ובסוף ההספד ישב המספיד ואיתו הציבור כולו על הארץ כרבע שעה בערך, ואולי כחצי שעה (עלי תמר מועד קטן ג, ז).

שלום עליך רבי ומורי

וצריך עיון שלא נזהרים היום בזה, ואפילו לרבו מובהק אומרים "שלום עליכם". וחשבתי אולי: "שלום עליכם", שהוא בלשון רבים, חשוב דרך כבוד ולא צריך לומר "רבי", אולם אינו מסתבר, שהרי שואלים כן בשלום כל אדם. והנה סיפר לי ידידי המנוח ר' אריה אובשנקה ע"ה, שבבחרותו ליווה את הגה"ק רבי יעקב לנדא זצ"ל האבד"ק דנאשעלסק²⁷ בנסיעתו לאחיו ורבו הרה"ק ר' זאב הרבי מסטריקוב זצ"ל,²⁸ וכשנתן לו שלום החזיר לו ביראת הכבוד "עליכם שלום אחי רבי ומורי", והיינו כמו שכתוב ברמב"ם (תלמוד תורה ה, ה) וטושו"ע (יו"ד רמב, טז): שוחה לפניו ואומר ביראה ובכבוד: שלום עליך רבי ומורי (עלי תמר מועד קטן ג, ז).

ברכת 'שחלק מחכמתו ליראיו' על האדר"ת

הגאון מרן הרב רא"י הכהן קוק זצ"ל אמר לי, שעל חותנו הגאון הצדיק האדר"ת זצ"ל היו תלמידי חכמים שרצו לברך עליו ברכה זו, ולא נתן להם לברך. ונימק דעתו, שכן 'אשר חלק מחכמתו' – יתכן שחלק אפילו משהו, וכעין חלקים אטומיים, אבל דא עקא, מילת 'יראיו', ומי יכול לומר שזכה לזה? (עלי תמר ברכות ג, א).

גם סומא מברך 'שחלק מחכמה ליראיו'

שמעתי שהרה"ג רבי מנשה רב בחברון זצ"ל, שהיה זקן וסגי נהור, כשאמרו לו שהרב הגדול הצדיק רבי חיים חזקיהו מדיני, בעל שדי חמד זצ"ל, בא לחברון, ביקש שיעמידו אותו ברחוב שהרב בעל שדי חמד עובר, וכשהודיעו לו שהרב עומד, בירך עליו הברכה 'שחלק מחכמתו ליראיו' בשם ומלכות (עלי תמר ברכות ט, א).

27. הרב יעקב לנדא (תקצ"ד-תרנ"ו), היה רבה של נאשעלסק.

28. הרב זאב וולף לנדא (תקס"ז-תרנ"א), שימש כרב ואדמו"ר בעיר סטריקוב.

החקיקות שעל מצבותיהם של רבנים מחברי ספרים

יהודי אחד מבראד סיפר לי שעל מצבת הגאון רבי אפרים זלמן מרגליות ז"ל היו חקוקים ספריו שחיבר ושמותיהם עליהם. וכמנהג שחוקקים על מצבת כהנים שתי ידיים, וכד על מצבות הלויים. ושוב אמר לי הרב ר"י הלוי שטיינברג שליט"א, שמצבת הגאון רבי יוסף שאול נתנזון, בעל שו"ת שואל ומשיב, היתה עשויה כמין ארון בדלתות, והיו חרוטים עליה שמות הספרים שחיבר. ונדמה כאילו פותחין הארון להוציא הספרים ממנו (עלי תמר שקלים ב, ה).

פסיקת הלכה ורבנות

ירא הוראה גם לאסור

ושגור בפי רבותינו הגדולים בשאלות ותשובות: 'ואני מיראי הוראה, ולפיכך אינני רוצה לפסוק הלכה למעשה עד שיצטרף אלי עוד רב גדול בהוראה'. ובכלל יראי הוראה, הוא בין הוראה להיתר ובין הוראה לאיסור.

ואמר לי ידידי הקדוש רבי חיים יודל הלברשטאם, מו"ץ באושפיצין שלפני החורבן,²⁹ שהוא היה מבאי ביתו של הגאון הפוסק מהרש"ם ז"ל מברעז'ן, שהגאון היה מיראי הוראה לאסור, ולפיכך עמל בכל כוחו בגאונותו ובבקיאותו הרבה להתיר. ותראה בדעת תורה בהקדמה, שהוא כותב שהוא נוטה בדברים רבים להתיר מטעם הכמוס עמדו, וזהו הסוד ופתרונו. ואכן צער עגונה או של קצב עני על שאלה בבהמה נגעה עד ליבו ונאבד לו התיאבון לאכילה עד שמצא שערי היתר. כי מיראי הוראה היה בין לאסור ובין להתיר (עלי תמר חגיגה א, ח).³⁰

עיון בספר גם כשיודעים את הפסק

חותני זקני הרה"ג רבי יעקב קאפיל, אב"ד קהילת פראשקא זצ"ל,³¹ נהג כדברי השבות יעקב,³² ובבית הכנסת היה לו סידור דרך החיים, וכשארע שאלה בתפילה

29. הרב חיים יהודה (יודל) הלברשטם הי"ד (תרנ"ב-תש"ג), תלמידו וחתנו של הרב יהושע פנחס בומבך, היה ראב"ד ומו"ץ באושוויץ. נהרג על קידוש השם בשואה.

30. וכן בעלי תמר סנהדרין ג, א: סיפר לי ר' חיים יהודה האלברשטם, ראב"ד אושפיצין זצ"ל הי"ד, חתן מורי הגאון ר"פ בומבך מחבר ספר אהל יהושע זצ"ל, האבד"ק אושפיצין דמתקרי היום אושוויץ, שאחד הגורמים שהגאון מהרש"ם זצ"ל נטה להקל בשאלות קשות שבאו לפניו, כי לא היה מורה על פי השכל בלבד, אלא רגש של צער טמיר מלא את ליבו כשבאה לפניו שאלה של עגונה או אפילו כשהדבר היה נודע להפסד גדול לקצב, עד שהוציא אנחות מליבו על הדבר, ולפעמים מתוך צער לא היה יכול לאכול עד שחזר על כל צדדי היתר בפוסקים ראשונים ואחרונים בנידון זה.

31. הרב יעקב קאפיל רוטבלום (נפטר בערך בתרע"ג), מחבר ספר 'שארית יעקב', היה חותנו של הרב אברהם צבי זילברמן (שגם הוא היה רבה של פראשקא), חותנו של הרב ישכר תמר.

32. שו"ת שבות יעקב (ב, סד), בתשובה בענייני טריפות לרבי בנימין כ"ץ מקראקא: "באמת תחלת דהאי

או בקריאת ספר תורה, אף על פי שידע ההלכה, כי היה זקן ויושב בישיבה, לא הורה הלכה למעשה עד שהביט בסידור דרך החיים. וכן נהג בימים נוראים וברגלים בבית הכנסת – הביט בספר ופסק הלכה למעשה. והוא חיבר ספר שארית יעקב על סוגיות הש"ס, ונדפס רק שני חלקים הראשונים, ושאר ספריו נאבדו בחורבן ישראל באירופה (עלי תמר שביעית ו, א).

מנהג החפץ חיים לתת עצות באמצעות התנ"ך

והרב ר' אברהם כהן,³³ רב בבית הכנסת אהל רבקה פה תל אביב ז"ל, סיפר לי שעל שולחן סבו החפץ חיים היה מונח תמיד תנ"ך, ומי ששאל לו עצה באיזה דבר, היה פותח את התנ"ך וראה בו והשיב לו אם לעשות או לחדול. ואולי היה מקורו מילקוט הנ"ל³⁴ ומשמואל דבדיק בספרא (חולין צה, ב). וספר לי עוד, שפעם בא לפניו איש תמים ושאל בעצתו אם לעשות שותפות עם פלוני אלמוני, והחפץ חיים ידע שהשני הוא ערום במסחרו, אז פתח התנ"ך והראה להאיש הפסוק: "תָּמִים תְּהִיָּה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ" (דברים יח, יג), וביאר לו הפסוק כך: תמים תהיה רק עם ה' אלקיך, ולא עם בני אדם בשוק, שכן אם תהיה תמים שם, ירמו אותך. ובזה היה לו כבר תשובה על שאלתו (עלי תמר שבת ו, ט).

חשיבות ידיעת מועד המולד עבור בעלי הבתים

ואגב, הנני לציין מה ששמעתי שהגאון רבי חיים מוואלוז'ין זצ"ל, כשנתן סמיכה להוראה לתלמידיו הגדולים, נתן להם לוח ואמר להם שזה נחוץ להם, שמא ישאל בעל בית פשוט בקהילתו מתי המולד, ואם לא ידע – יפקפק בסמיכתו לרבנות. כנראה מפני שהכרזת המולד לא נתפשט בהרבה קהילות, וגם אין לו מקור בראשונים, חשש הגר"ת, שאחדים מהתלמידים יזלזלו בזה, מה שיכול לערער אצל המון סמיכתם לרבנות (עלי תמר סנהדרין ה, ג).

כוח השפעתם של שר התורה והרב בעל הקומה והכוח

ואגב, ארשום מה ששמעתי מזקני פוזנא, שמרן הגרע"א ז"ל כשביקר בעיירות במחוז

הוראה אף שיש לו על מה שיסמכו, מכל מקום לא טוב עשה שהטריף מיד בלתי עיון בספר. אף שהיה פשוט בעיניו – עיני פקיחין – מכל מקום התורה חס על ממון של ישראל, והיה מן הראוי להיות מתון בהוראה. וכבר אמרו חז"ל: אסור לתלמיד להורות במקום רבו אלא אם כן רחוק ממנו ג' פרסאות, ומכל שכן שרבותינו – הן הן הספרים אשר נתפשטו בקרב ישראל – ראוי לכל מי שהגיעו להוראה שלא יורה שום הוראה בלתי עיון תחלה בספר, וכן קבלתי מרבתי נוחי נפש הגאונים זצ"ל".

33. בנו של הרב אהרן הכהן (תרכ"ג-תרצ"ו), שהיה חתנו של החפץ חיים ומחבר ספר 'עבודת הקרבנות'.
34. ילקוט (משלי תקס): "אם בקשת ליטול עצה מן התורה – הוי נוטל, וכן דוד הוא אומר: בפקודיך אישיחה".

פוזנא לשם הבאת שלום בין בני הקהילה, או לעשות תקנות נחוצות, לקח עמו את הרב אב"ד קהילת שענלקא, המובא בשו"ת רע"א כמה פעמים, ללוותו בדרכו להגדיל השפעתו, שהוא היה אדם בעל קומה וגדול בכוח ובמרץ ומקל גדול בידו. ושניהם יחד, שר התורה והרב בעל הקומה והכוח, השפיעו על ההמונים. והתלמידי-חכמים בפוזנא היו אומרים, שהרב משענלקא הוא זקיפו של רבי עקיבא איגר (רבי עקיבא איגר'ס זאנדאר). תמונתו החסונה של הרב משענלקא עם המקל בידו נמצא בפה תל אביב אצל נכדו רופא אוזניים, אף וגרון – מר אפפנשטיין ברחוב מזא"ה (עלי תמר סנהדרין ז, א).

אבלות על חורבן הארץ

התורה אבלה על חורבן ארץ ישראל

בב"ב (ס, ב): משחרב בית המקדש, טח ביתו בסיד ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד. ויש שעושים שחור וכדומה, שכן נהגו לפנים בירושלים, וגם היה בבית הכנסת של חורבת רבי יהודה החסיד, והוא זכר לאבלות, דכמו שהעיר אבלה מבלי בניה, כן כל בית ישראל אבלים כבנים שגלו מעל שולחן אביהם.

ועכשיו, שבעוונותינו הרבים נהרסה בית הכנסת החורבה של רבי יהודה החסיד בכיבוש ירושלים על ידי הערביים, וברוך הבוחר בירושלים שגער בהשטן וכבשנו שוב חזרה ירושלים העתיקה ת"ו, אבל בית הכנסת של חורבת רבי יהודה החסיד נעלמה. הנני לרשום כי בזכרוני כשהייתי בבית הכנסת החורבה בשנת תרצ"ד, היה ממעל המשקוף בפנים הדלת מקום אמה על אמה שחור, וספר תורה פתוחה מצויר בו, שהעץ חיים שלו היו שחור לפי זכרוני, כסמל שיחד עם ישראל התורה אבלה על חורבן ירושלים וארץ ישראל. עד ישקיף ה' משמים ויִרָא, וירחם עמו, תורתו וארצו במהרה בימינו אמן (עלי תמר חגיגה ב, ב).

לקרוע על חורבן בית המקדש

נראה לי, שמי שנתגדל בין הגויים ולא ידע כלל שהיה לנו בית המקדש ונחרב, ושוב בא לבין ישראל ונודע לו הדבר שהיה לנו בית המקדש ונחרב, והוא מתרגש מאוד לשמע אוזניו, כמו שידוע לי מעשה כזה – יתכן שהוא חייב לקרוע על השמועה לחוד, אף שלא ראה את ירושלים בחורבנה. וכן הוא גם משמעות הירושלמי ומסכת שמחות, שזה נוהג אף בזמן הזה.

ואכן, כזה מעשה בא לידי, בצעיר אחד שנולד בעיר סרך,³⁵ בגבול רוסיה-פרס,

35. סרחס. יהודי העיר הקימו חצר הקדש בשכונת הבוכרים בירושלים לבני הקהילה שעולים לגור בירושלים. ירושלים נקראה 'קודס' (וכן ברישומים הטורקיים), ולא כולם ידעו שאין בית מקדש בירושלים.

ובעודו ילד נלקח למוסד קומוניסטי ונתחנך ונתגדל שם, ולא ידע ולא שמע שישראל היה להם פעם ארץ ומקדש, ורק בהיותו בן י"ז שנה, חלה אביו קשה ומת מתוך אותו חולי, והוא בא לעיר סרך לבקר את אביו, ושם נזדמן לו ספר תנ"ך ברוסית. וכשקרא בו נודע לו שהיה לישראל פעם ארץ ומקדש, וכשחקר על הדבר נודע לו הדבר על בוריו, והוא התרגש מאד מידיעה מעציבה זו, וחדר הצער והאבל בליבו על המקדש במידה כזו עד שנדר שלא יישא אשה לאות צער ואבל עד שיִבנה בית המקדש. וכשבא לארץ ישראל, בא אלי להתיר לו הנדר, והושבנו בית דין והתרנו לו הנדר כהלכה. ושם הצעיר הנ"ל הוא יצחק זר, גר עכשיו בבני ברק והוא ירא שמיים ותמים במעשיו, כפי שאמר לי אחד מיודעי תורה, ר' אדוניהו בצלאל מפרס נ"י, והוא בעל קריאה בשבת ויו"ט בבית הכנסת של הפרסיים בשכונת שבזי תל אביב, והיה גר בשכונת פלורנטין והתפלל בימות החול בבית הכנסת שלי, ור' אדוניהו בצלאל הנ"ל הציג לפני הצעיר הנ"ל (עלי תמר מועד קטן ג, ז).

אבלות החורבן של המיליון

וארשום עוד מה שסיפר לי אחד, שהמיליון הידוע ר' ישראל פוזנסקי מלודז' ע"ה, היה לו בדירתו חדר אחד שהיה מכוסה כולו – גג וקירותיו – בקטיפה שחורה לסימן על אבלות ציון וירושלים, ולפעמים היה אומר בו תיקון חצות, והוא היה אדם פשוט שומר תורה, ואולי ראה כן אצל אחד מהצדיקים, או אולי אמר לו לעשות כן (עלי תמר סוטה ט, טו).

שנאת השומרונים לירושלים והמקדש

והנה הכותיים לא נתנו להם (לאנשי הגליל) לעבור דרך תחום מושבם, כדי שלא יעלו לרגל לירושלים והמקדש – שנוא נפשם, מפני מקדשם בהר גריזים. וכמו שאמרו בסוף מסכת כותיים (ב, ח): "מאימתי מקבלים אותם לגירות? משכפרו בהר גריזים והודו בירושלים ובתחיית המתים". ושנאה כבושה זו של שומרונים לירושלים והמקדש קיימת עד היום, כמו ששמעתי מראש עדת השומרונים שהיה גר בשכונתי בתל אביב, ועכשיו בחולון (עלי תמר חגיגה ג, ד).

ענייני משפחה

קבלת פגעים וייסורים של אהובו על עצמו

גדר "הריני כפרת רבי חייא ובניו", עניינו "הריני כפרת משכבו" לאחרי פטירתם. ועניין אחר הוא לשון "הריני כפרתו", שהמדובר שמקבל עליו הפגעים שיבואו על אדם ידוע מתוך חיבתו לו...

וסיפרה לי אשתי הרבנית שרה פראדיל תחיה, דבשנת תרס"ה, סבה הרה"ג רבי

יעקב קופל ז"ל מחבר ספר שארית יעקב, האבד"ק פרשקה בפולין שלפני החורבן,³⁶ חלה במחלה מסוכנת והרופאים כמעט התייאשו ממנו, כמו שמזכיר מזה בספרו שארית יעקב חלק א' בהקדמה. נכנסה סבתא הרבנית החסידה מרת חנה ז"ל לבית הכנסת ופתחה ארון הקודש, ובתפילה ותחנונים אמרה שהיא נותנת לו משנות חייה עשר שנים. וראה זה פלא שהסבתא הרבנית נפטרה בזמן קצר, והסבא בעלה הרב חי בדיוק עוד עשר שנים, ונפטר לחיי עולם הבא ביום א' דחול המועד סוכות תרע"ה זי"ע (עלי תמר קידושין א, ז).

התקנה בתוניסיה בעקבות בן בליעל שחמד לצון לקדש אשה בקפה

סיפר לי אחד, שבתוניסיה היו נוהגים מלפנים לקדש בשעת אירוסין לפני חופה. והיה איש בליעל אחד ששתה קפה בבית קפה, ונתן לבחורה לשתות ואמר בפני עדים: 'הרי את מקודשת לי בקפה זו'. ועל ידי כך גרם לעז וצרות להבחורה לשם הוצאת כספים מאביה שיתן לה גט. והיה שם רב חכם אחד שאמר להפריץ: כמה קפה שתתה הבחורה? אמר: רק לגימה אחת. אז אמר החכם 'לגימה אחת' אינה שווה פרוטה, ואין כאן קידושין, וחילץ בזה את הבחורה ואביה והמשפחה מהצרה אשר זמם הבליעל לעשות. אבל מעשה נבלה זאת העיר לב רבני תוניסיה לבטל המנהג לקדש בשעת אירוסין אלא רק בחופה. ואז לא יעשו אנשי בליעל נבלה כזאת כי ידעו שקידושין שלא בשעת חופה אינה אלא שחוק בעלמא, ואין חשש של קידושין (עלי תמר תענית א, ח).

שמחה בכל ילד שנולד

שמעתי בשם גדול אחד מדורות שלפנינו, שביום שנולד ילד במקומו, היו פניו קורנות מתוך שמחה וחדווה פנימית. וכששאלו אחד ממקורביו שלא ידע מהלידה: למה פניו קורנות כל כך? השיב בתמימות: וכי אינך יודע כי העם נעשה יותר גדול על ידי ילד ישראל? לו חכמו ישכילו זאת בני דורינו, שזקוקים אנו בהכרח לגידול וריבוי האומה אחרי החורבן לשם קיום העם, תורתנו וארצו (עלי תמר תרומות ח, ג).

הרב נתן אדלר ציווה לקבורו בין הילדים

אגב, קברו של הגאון רבי נתן אדלר זצ"ל הוא סמוך לבית הכנסת, כי שם הם השורות של קברי הילדים, שהוא ז"ל ציווה לקברו בשורת הילדים ולא בשורות קברי הכבוד

36. הרב יעקב קאפיל רוטבלום (נפטר בתרע"ה), מחבר ספר 'שארית יעקב', היה חותנו של הרב אברהם צבי זילברמן (שגם הוא היה רבה של פראשקא לאחר פטירת חותנו), חותנו של הרב ישכר תמר.

של רבני וגאוני פרנקפורט דמיין, שהן למעלה הרבה. כך שמעתי בעת היותי שם (עלי תמר ברכות ט, ב).

סגולות

נתינת ספר תחת מראשותיו של חולה לסגולה

בפולין שלפני החורבן היה המנהג שהניחו ספר למראשותיו של חולה שהיה קיים חשש סכנה, והשתמשו בספרים מיוחדים כמו ספר 'רזיאל המלאך', ויש שלקחו ספר זוהר הקדוש. ובגאליציע נהגו לקחת גם ספר נועם אלימלך, ויש שלקחו גם ספר דרוש מוסרי ידוע כמו בינה לעיתים. אבל לא שמענו מעולם שישימו חומש למראשותיו של חולה, כמו שהוא במקור בירושלמי: "תן עליו ספר", שאף שתהא הכוונה ספר תורה שלומדים ממנו, כנ"ל, היו צריכים לקחת חומש. ואולי חששו שמא אין בו סכנה ואסור ליתן ספר, ומפני כן לקחו ספרים הנ"ל. ובזכרוני מקטנות, שבבית אבא זק"ל היה ספר רזיאל המלאך מעזבונו של התפארת שלמה,³⁷ שקיבל זקני רבי דוד שלמה ז"ל מבנו אדמו"ר החסד לאברהם, שהיה קרובו, למזכרת, וכשהיה איזה חולה קשה, פנו לאדמו"ר זק"ל שישאלו להשימו למראשותיו של החולה (עלי תמר שבת ו, ב).

קבלת חרם חמור בראשי תיבות

וזכורני שמורי הגאון רבי יהושע פנחס בומבך זצ"ל, האב"ד קהילת אושפיץ לפני החורבן, בעל מחבר ספר אהל יהושע, כשחייב לבעל דין קבלת חרם, כתב בכתב שיאמר הבעל דין: "אני מקבל עלי בח"ח וכו', בראשי תיבות. וכן אמר "בח"ח", ולא אמר מפורש "בחרם חמור", בכדי לא לפתוח פה לשטן, והרי קללת חכם – אפילו על תנאי היא באה, כמו שאמרו במכות (יא, א) ... ויש לציין עוד, שבפולין לפני החורבן אמרו על מי שעשה עוולה משוועת שראוי להניחו "בשלושה אותיות", כלומר שראו להניחו בחרם, שמילת 'חרם' יש בו שלושה אותיות. ומאותו הטעם, שדיברו אבותינו הקדושים והטהורים בלשון כבוד ובלשון נקיה, שלא לפתוח פה לשטן (עלי תמר שביעית ט, א).

37. הרב שלמה הכהן רבינוביץ' (תקס"א-תרכ"ו) האדמו"ר הראשון מראדומסק, בנו, הרב אברהם יששכר בער רבינוביץ' (תר"ג-תרנ"ב), היה האדמו"ר השני מראדומסק. חידושי תורתו נדפסו בספר 'חסד לאברהם'.

רפואה ופיקוח נפש

ביקור חולים לפי מצבו של החולה

שמעתי שהגאון בעל כתב סופר והברון ר"ש רוטשילד מפרנקפורט דמיין,³⁸ היו ביחד בעיר מרחץ, וחלה הכתב סופר, ופקודת הרופאים היתה חזקה לא לבקרו, מפאת שהביקור ישפיע לרעה על מצב החולה. מה עשה הברון? הלך יום יום למלון שגר בו הכתב סופר לשאול את בני משפחתו על מצב החולה, אולם לא נכנס אליו לבקרו, מפאת פקודת הרופא. יום אחד היתה דלת חדרו של הכתב סופר פתוחה, וכשראה הכתב סופר שהברון עומד, דרש במפגיע להיכנס אליו. כשנכנס, אמר לו הכתב סופר: אני משתומם על כבודו, שלמרות ידידותנו הנאמנה לא ביקרתני כל הזמן, ומלבד זה, הרי ביקור חולים הוא מהמצוות שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לעולם הבא. ענה לו הברון: בגמרא בב"מ (כ, ב) לומדים רבותינו מצוות ביקור חולים מדכתיב: וְהוֹדַעְתָּ לָהֶם אֶת הַדֶּרֶךְ יִלְכוּ בָהּ (שמות יט, כ), רמזו בזה, שלפעמים אי אפשר לבקר את החולה גופא בחדרו, מפאת שהביקור משפיע לרעה על מצבו – מקיימים מצות ביקור חולים בדרך שהולכים לביתו של החולה להיוודע על מצבו. וקלסו הגאון רבי אברהם שמואל בנימין סופר ז"ל (עלי תמר נדרים ה, ו).

חולה שנראה כבריא ביום הכיפורים וזהירות בפיקוח נפש

שמעתי שבערב יום הכיפורים, קרוב לסעודה המפסקת, בא לפני הגאון החסיד רבי אליהו ראגולר, אב בית דין קהילת קאליש,³⁹ אדם אחד ושאלו: היות שאינו בריא, האם מותר לו לאכול? והאיש הזה היה מפוטם ופניו ועורפו מראה אדום להם כאדם בריא, והוא לבוש מודרני. הגאון, שהיה משוקע אז בדביקות עילאית, ענה ואמר: 'אוי לי דבימי מקילין ביום צום הקדוש עד שאדם בעורף אדום שואל אותי אם לצום'. ברם האיש הנ"ל היה חולה לב, ונפל כשיצא ממנו על המדרגות ומת. וַיִּצָר לוֹ להגאון החסיד מאד מאד, והתענה תעניות רבות על הדבר הזה, ומאז והלאה כששאלו אותו אם לצום ביום הכיפורים, היות שמרגיש את עצמו שאין בכוחו להתענות – היקל מאוד, וענה מיד: 'לא לצום, לא לא' (עלי תמר יומא ו, ד).

כשר שברופאים לגיהנום

כשר שברופאים לגיהנום. במשנה שנינו טוב שברופאים, ואכן הביטוי "כשר שברופאים" הוא מביע יותר, שאפילו רופא הכשר ונאמן – צפוי לגיהנום, שבהרבה פעמים הוא קובע המחלה מתוך אומדנא בעלמא, ולא יגע לרדת לסוף מהות המחלה

38. הברון רבי שמעון זאב (וולף) דה רוטשילד (תקפ"ח-תרס"א).

39. הרב אליהו ראגולר (תקנ"ד-תר"י), היה רב בקהילות ראגולה, סלובודקה וקליש. מחבר שו"ת 'יד אליהו'.

ועניינה... ולפיכך אמרו: "כשר שברופאים לגיהנם". ובכלל זה, שלא יגרום הרופא דכאון להחולה על ידי כך שלא ירד לסוף מהות המחלה, ומתוך ספק הוא מייחס לו מחלה אנושה שאין בו, וגורם בזה להחמיר מצבו של החולה עד שמביאו לידי סכנה. וסיפר לי אחד, שרופא מפורסם, מתוך חוסר זהירות, קבע שהחולה סובל ממחלה אנושה עד מאוד, וכשהחולה נודע לו מזה, ירד מצבו פלאים, עד שהגיע לכלל סכנה מתוך דכאון נפשי וייאוש מן החיים. במקרה פגש אותו רופא צעיר בינוני שהיה מכירו, והוא הציע לו שיסור אליו עם כל זה לשם בדיקה. הרופא הצעיר בדקו ומצא שהוא חולה במחלה קלה, שבקלות ניתנת לרפאותה, והרופא המפורסם לא עמד על זה, ועל ידי כך לא נתן לו התרופות המתאימות, ובזמן קצר החולה שב לאיתנו. ופגע בו הרופא המפורסם, וכשראה להפתעתו שהוא ברי ושלם הודה שטעה, והוסיף, כי לו היה אשנב פתוח לראות ולהתבונן על המחלות שהוא בפנים הגוף, לא היינו שוגים, אבל עכשיו כשקובעים הדיאגנוזה באמצעות של סימנים ואומדנות ידועים – הטעות מצויה מתוך חוסר עיון ודקדוק מרובה, ויתכן מפני כן שרופא בינוני יכיר המחלה שרופא מובהק לא עמד על זה (עלי תמר קידושין ד, יא).

דקדוק במצוות

הרמת הקול משום פרסומי ניסא

בספר 'בלז' לידידי הרה"ג רי"מ גוטמן שליט"א⁴⁰ עמ' פה, הרה"ק רבי שלום מבעלז היה קולו כקול ארי, ובפרט בעת קריאת המגילה היה משמיע קולו האדיר למרחוק לשם פרסומי ניסא. בעיר קטנה שהיתה סמוכה לבעלז, היו האנשים שומעים קול קריאת המגילה שלו. וכמסופר על גביני כרוז ועל כהן גדול ביום הכיפורים. עכ"ד בשינוי הלשון, עיין שם.

ולפי דרכנו למדנו, שיש להרים הקול בשעת קריאת המגילה לשם פרסומי ניסא, ומזה אתה דן גם על הברכות של נר חנוכה. וראיתי הלכה ונזכרתי מעשה מימי נעורי, כשלמדתי תורה באושפיצין (הוא אושפיץ בימינו) אצל מו"ר הגאון החריף הגדול רבי יהושע פנחס בומבך זצ"ל, מחבר ספר שו"ת אהל יהושע ב' חלקים, והוא היה מגדולי חסידי בעלז, וזכורני כשברך על נר חנוכה – ברך בקול גדול ואדיר ששמעו בכל החצר ומסביבו, ואני נשארתי עומד ומשתאה לדעת מה זה ועל מה זה. ועכשיו זכיתי לעמוד על דעתו של רבי, שברך בקול אדיר כזה לשם פרסומי ניסא, וכפי שראה אצל רבותיו הקדושים (עלי תמר סוכה ה, ג).

40. הרב מתתיהו יחזקאל גוטמן (תרנ"א-תשל"ג), מראשוני חוקרי תנועת החסידות ומרבני המזרחי.

כסף פדיון בכור אין בו שמץ גזל

שמעתי שהגאון מהרש"ם הכהן מברעזאן ז"ל נתן נדן דווקא מכסף פדיון, מפני שהוא כשר ביותר, מה שאין כן בשאר כספים – אולי היה בזה איזה שמץ של גזל (עלי תמר קידושין א, ז).

מנהגים

הקפות בשמחת תורה וקבלת שבת בפרנקפורט דמיין

ואני כשהייתי בפרנקפורט דמיין בשנת תרפ"א, קיבלתי ביאורו⁴¹ מאת ידידי המנוח הרב ליפנסקי, תלמידו של הרה"ג ר"מ הורביץ ז"ל, ודיין בקהילתו. כי המכוון הוא להרה"ג רש"ר הירש ז"ל, שהוא היה הראשון שהנהיג בפרנקפורט דמיין בבית הכנסת שלו מנהג הקפה עם ספר תורה בניגוד להמנהג בקהילה הגדולה. והיות שהרב רש"ר היה זמן קצר חנוני-סוחר, ורבי זלמן גייגר היה ממתנגדיו, המליץ עליו "אף אם החנוני מקיף, כל הישר הולך – לא ילך אחריו להקיף" וכו'. אולם לאט לאט חדר מנהג הקפות גם בבית הכנסת הגדול כפי שהיה נהוג בבית הכנסת של הרה"ג רבי ש"ר הירש ז"ל. ואותו הדבר בנוגע להמנהג של המזמורים ופיוט לכה דודי של הר"ש אלקבץ ז"ל, לא היו אומרים בבית הכנסת הגדול, רק התחילו "מזמור שיר ליום השבת". אולם היתה חבורה שנהגה לאומרם, והיו נקראים 'חברה מקבלי שבת'. ולא הורשה להם מטעם פרנסי הקהילה שיאמרו זה בפנים הבית-כנסת, אלא בפרוזדור הנקרא פאליש. אולם הרה"ג רבי ש"ר הירש ז"ל, היה הראשון שהכניס הקבלת-שבת בבית הכנסת שלו, ורק לאט לאט תשכח הקבלת-שבת מתחום הפאליש ונכנס לבית הכנסת בפנים, עיין בזה בדברי קהילות. ותראה שבזמנו עוד התפללו הקבלת שבת רק בפרוזדור בית הכנסת, ורק לאחר זמן חדר לפנים בית הכנסת בהשפעת בית הכנסת של הרב הירש ז"ל. כל זה קיבלתי מידידי הרב דיין המנוח ליפנסקי ז"ל הנ"ל (עלי תמר מגילה ג, ז).

מנהג קוראים ותיקים בירושלים לסמן טעמים לבעל הקורא

בבבלי (ברכות סב, א): ולמה אין מקנחין בימין? רבי עקיבא אומר: מפני שמראה בה טעמי תורה. ופירש רש"י: נגינות טעמי מקרא, בין בניקוד שבספר (הנחת הטעמים), בין בהגבהת קול ובצלצול נעימות הנגינה וכו', מוליך ידו לפי טעם הנגינה, ראיתי לקוראים

41. בעלי תמר שם הקדים להביא מספר 'תולדות חג שמחת תורה' של אברהם יערי (מוסד הרב קוק תשנ"ח): "הנני לציין שבפרק ל' עמ' רעו, מעתיק מספר 'דברי קהילות' לרבי זלמן גייגר מפרנקפורט דמיין: 'בפרנקפורט דמיין, ובכל המדינות הנוהגות כמנהג אשכנז, אין מקיפים בשמחת תורה עם ספר תורה. אך עתה חדשים מקרוב באו להקיף בבית הכנסת כמנהג פולין וכו', וגם אנוכי מוסיף להזהיר ולהטיף, אם אף התנוני מקיף, כל הישר הולך – לא ילך אחריו להקיף, אך ילך בדרך אבותיו וירבו ימיו ושנותיו'. עכ"ל. והמילות "אף אם החנוני מקיף", סתומות".

הבאים מארץ ישראל. עכ"ל. ובאבן ספיר (מרבי יעקב ספיר, חדרי תימן דף נו, ב): המלמדים, כשמלמדים התינוקות סימני טעמים בהמשכתם בניגונים, מראה להם באצבע היד פשוטה לפניה או לאחריה העלייה וירידה, ומבינים ברמז הזה, ומורגלים בזה כאשר הורגלו היום באירופה בסימני קוי ונקודי המוזיקה המצוירים בספר הנאטען. והבנתו בזה מה שאמרו בברכות מפני שמראה בה טעמי תורה, וברש"י וכו' ראיתי בקוראים הבאים מא"י וכו'. מבואר שרבי יעקב ספיר, איש ירושלים, לא ראה נוהגים כן בארץ ישראל בימיו. אולם ראיתי שהבעל קורא רקובסקי, איש ירושלים – כעת פה תל אביב – שמראה סימני הטעמים על דרך זו בשעת הקריאה בתורה. ושאלתיו על זה, ואמר לי שכן נהגו קוראים ותיקים תלמידי חכמים בירושלים מחבורת הרב רבי יעקב ברלין אבי הנצי"ב ז"ל,⁴² וכנראה שנהגו כן על פי רש"י הנ"ל. וראיתי פה שמורים ותיקים המלמדים הקריאה לבר מצוה מראים להם באופן זה טעמי הקריאה בשעת הקריאה בתורה בציבור, והתימנים נוהגים פה בארץ ישראל להראות סימני הטעמים בשעת הקריאה להקורא במקל מתכת דק.

ויתכן שמה שנוהגים אצלנו בני אשכנז לתקן יד כסף לתורה שמראים בה בשעת הקריאה, עיקרו נתקן בדורות שלפנים להראות בו טעמי תורה וכמנהג ארץ ישראל הקדום, ושוב משתמשים בו להראות תיבות הקריאה (עלי תמר ברכות ט, ה).

מנהג הספרדים והתימנים לומר פסוק 'גואלנו' אחר ההפטרה

אמר לי זקן תימני אחד, שמקורו מתקופת השמד שגזרו על קריאת התורה וקראו בנביאים, כמו שכתב בתוספות יום טוב (מגילה ג, ד), ולשם עידוד ואמונה אמרו פסוק זה (ישעיהו מז, ד): גֹּאֲלֵנוּ ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל (עלי תמר ברכות א, ה).

חסידיים ומתנגדים

'פרושים' ולא 'מתנגדים'

שמעתי מהרב רבי ישראל חבס ז"ל, עורך 'היסוד',⁴³ שהגר"י משקלוב, מייסד היישוב הפרושים בארץ ישראל, התנגד לזה שקראו את תלמידי הגר"א 'מתנגדים', כלומר שהם מתנגדים לחסידות, שכן השם 'מתנגד' הוא מושג שלילי. והציע הצעה

42. הרב יעקב ברלין (תקנ"ד-תרכ"ח) היה בקי גדול בקריאת התורה כהלכתה, כמסופר בעיתון "הלבנון" (שנה ראשונה, תרכ"ג, עמ' 16): כאשר בא הלום [לירושלים] הרב המובהק כמו"ה יעקב ברלין נ"י, אשר לו יד גדול בדקדוק לשון הקודש, וְיָתֵר שָׂאת בקריאת התורה כהלכתה, הרהיב עוז בליבות בני ציון היקרים כי יתנו אוזן קשבת בלמודים – למודי הדקדוק והקריאה – הנדרש לכל איש ישראל לדעתם. ובעיתון הצפירה (כ"ח בתשרי תרנ"ה) כתב יעקב גולדמן במדור 'מכתבים מירושלים': "אבי 'הקוראים' בדור שלפנים היה הרה"ג ר' יעקב ברלין, שנקרא ר' יעקב ממיר, והוא העמיד הקריאה הנכונה בירושלים".

43. הרב ישראל חבס (תרכ"ט-ת"ש), היה פעיל ציבור מעסקני המזרחי.

שנתקבלה, שאם בני היישוב החסידים נקראו 'חסידים', יהיו בני היישוב תלמידי הגר"א נקראים בשם 'פרושים', שהוא גם כן מושג חיובי, ולפיכך אין בארץ ישראל חסידים ומתנגדים, אלא 'כולל חסידים' ו'כולל פרושים' (עלי תמר דמאי ב, א).

מעשה בשני מתנגדים

כפי ששמעתי ממורי הגאון החר"ף הגדול רבי פנחס יהושע בומבך זצ"ל, האבד"ק אשפצין, הנקרא בחורבן ישראל 'אושויץ', מחבר ספר שו"ת אהל יהושע ב' חלקים. הנה הגה"ק בעל ישמח משה⁴⁴ והגאון רבי יהושע אשר ארנברג אבד"ק פרעמישלא ז"ל, היו אברכים עילויים חברים בפרעמישלא, ושניהם היו מתנגדים לחסידות. והנה הביא מוכר ספרים – ספרים לעירם, וסידר אותם על השולחן בבית המדרש, ובתוכם היה הנועם אלימלך הנדפס מחדש. עבר רבי יהושע אשר ז"ל על הספרים, וכאשר פגש הספר נועם אלימלך החדש, עבר עליו. בתור מתנגד, ראה שם פירוש ומשך בכתפו. ושוב פירוש שני הגיב 'איזה מין פשט', והניחו בחזרה. ושוב בא הגה"ק מאוהל זצ"ל, והוא גם עבר על הספר, וכשראה איזה פשט צעק 'חלילה'. ושוב בפירוש השני, 'חס ושלום'. ושוב בפירוש השלישי: 'מגלה פנים בתורה שלא כהלכה!', והחזיר הספר בקצף וחימה. כשנאמרו הדברים לפני גאון חסיד, אמר: בטוחני שהאברך השני יהיה מגדולי הצדיקים, שכן יש לו במעמקים כח אשי דינמי, אלא שעכשיו שאינו מכיר החסידות, הוא כח אשי דינמי שלילי, ואולם כשיעמוד על החסידות הטהורה – תיהפך בקרבו הכח האשי לכח אשי דינמי חיובי חסיד. אולם הראשון, אין לו כח האש הדינמי, ויישאר תמיד מתנגד קר. וכאשר פתר כן היה (עלי תמר חגיגה א, ז).

אחיו של הגר"א ברח מפני המחלוקת

אגב, אציין שהתורני ר' יחזקאל ליסואר נ"י אמר לי, שהרב רבי ישכר בער, אחיו של הגר"א, בגלל המחלוקת עם החסידים והמלשינות, היגר להונגריה ונשתקע שם הוא ומשפחתו, והוא מבני בניו. וגם כינה שם המשפחה: ליסואר, על שם העיר ליסא, שהיתה אז עיר מליאה חכמים וסופרים (עלי תמר תענית ד, ז).

החוזה מלובלין נידה את מי שדיבר בגנות בעל קצות החושן

שמעתי שהגאון הקצות החושן זצ"ל, היה בשעתו מתנגד לשיטת החסידים, וכשבא לחוזה מלובלין זצ"ל אברך אחד מהעיירה רוזינטוב, מקום שהיה הקצות החושן רב ואב"ד, שאלו החוזה על שלומו של הקצות החושן, נענה האברך: הוא אמנם גאון,

44. הרב משה טייטלבוים (תק"ט-תר"א), היה רבה של אוהעל בהונגריה. מחבר ספר 'ישמח משה' על התורה ונ"ך, ושו"ת 'השיב משה'.

אבל חסר לו ביראת ה'. כעס עליו הרבי מלובלין זצ"ל ואמר לו: הרי כתיב: "וּמְדוּעַ לֹא יִרְאֶתֶם לְדַבֵּר בְּעֵבְדֵי בְמִשְׁהָ" (במדבר יב, ח), ופירש רש"י: "בעבדי – אעפ"י שאינו משה, במשה – אעפ"י שאינו עבדי". דע לך, שעל מה שדיברת, אתה מנוודה כדין המבזה לאחד מגדולי הדור, ואסור לך לשהות אצלי, וסע תיכף לביתך ותיכנס להרב בגרביים לפייסו ולבקש ממנו מחילה, ורק אז מותר לך לראות פני (עלי תמר תענית ג, יא).

כשהחסידים לא רצו לקנות את ספר קצות החושן

סיפר ידידי המנוח רבי ליפא שואגר,⁴⁵ כי החסידים לא רצו לקנות ספרו, ונסע קצות החושן להמגיד מקוזניץ שייתן לו מכתב שהחסידים יקנו. וביקש ממנו שלא יתנגד יותר לחסידות, וקיבל עליו הקצות החושן שיעשה כן, ונתן לו מכתב חם (עלי תמר תענית ג, יא).

משכילים

מאבקם של המשכילים בספרי גדולי ישראל

אגב, אעיר על מה שרבים התפלאו שבספר פנים יפות שנדפס בפעם הראשונה בלבוב שנת תר"א,⁴⁶ אינו נזכר שום דבר תורה מבעל שם טוב ותלמידיו, ומהרבי רבי בער המגיד מראוונא ומעזריטש, שרבינו ההפלאה היה מגדולי החבריא של המגיד ז"ל. ואכן, אמר לי הרב ר' אברהם ענגלהרד ז"ל, הרב בקרית באבוב, שאמר לו אחד מחשובי החסידים בויען שראו הכתב יד פנים יפות המקורי אצל בנו של הרב הגאון ר"א הורוויץ ז"ל, אב"ד קהילת וינא, שהיה מנכדיו,⁴⁷ ובחלק ניכר מהספר נזכר דברי תורה מהמגיד מראוונא ומהבעש"ט ותלמידיו, ונשמטו בדפוס. ובוודאי ישנם דברים בגו, ואנחנו לא נדע, ויתכן שהיו ידי רשעי ישראל הצנזורים באמצע, וכמה ספרים בעִטָּים נדפסו מחוץ למדינה כמו קול שמחה, מאור ושמש, שנדפסו בברסלא, וישנם ספרי חסידים שנדפסו בלי שם מקום ההדפסה, כמו ספר בני יששכר בשנת תרכ"ח ועוד, כי המשכילים לחמו בחסידים והם היו צנזורים, או בהשפעתם השמיטו או לא הרשו להדפיס ספרי חסידים. ובפה תל אביב, הובא על ידי אחד מנכדיו של הגאון ר"א הורוויץ ז"ל ספר הפלאה כתב יד מכתב יד קודשו של רבינו ההפלאה זצ"ל, והציע לו

45. כנראה כוונתו לאהרן ליפא אליעזר שווגר (תרמ"ב-תשכ"א), בעל הוצאת ספרים 'דובב שפתי ישנים', וסוחר בכתבי יד וספרים עתיקים, עלה לארץ וגר בתל אביב.

46. הרב פנחס הלוי הורוויץ (תצ"א-תקס"ה), רבה של פרנקפורט דמיין, מחבר 'ספר הפלאה' על הש"ס, פירוש 'פנים יפות' על התורה, ועוד.

47. כנראה הכוונה לנינו של הרב פנחס הלוי הורוויץ, הרב אלעזר הורוויץ (תקס"ד-תרכ"ח), שהיה רבה של יונה. מחבר שו"ת 'יד אלעזר'.

המו"ל התלמיד חכם הידוע ר"י ליפא שואגר ז"ל לקנותו,⁴⁸ אולם מתוך חוסר כסף לא השיגה ידו לקנותו (עלי תמר עירובין ה, א).

'לומדים חורגיים'

והריני מעתיק כאן דברי הגאון רבי יוסף תאומים ז"ל, בהקדמתו לפרי מגדים או"ח (הוצאה ראשונה פרנקפורט דאודר תקמ"ה), וזה לשונו: "ואם שקצת מליזין ומדברים על מחברי ספרים, וראיתי בספר אחד נקרא 'עת רצון', שאומרים על מחברי גפ"ת: 'לא ידע בין ימינו לשמאלו', בפוסקים 'די בחומרת ראשונים ושמא מתיר אסורים', ובקבלה 'מקצץ בנטיעות', ובמוסר 'יש הרבה ואין פונה אליהם'. הנה הבל יפצה פיהם. לכן ראו כמה גדולי הדור אשר היו לפנינו ובזמננו, מהם זכו לתלמידים הרבה וגם להדפיס ספרים, ויש אשר לא הדפיסו, ותורתם ושמם פקע בעולם, הם לא יאמרו זה, ויקנאו בשפל ערך שכמוני. ואם באולי נמצאו קצת מרבני גאוני הזמן שאין דעתם נוחה בספרים חדשים – החרשתי, אמנם אותם ה'לומדים חורגיים' הנקראים מערערים ומפקפקים, לא חוקרים מעטים הם, ודבריהם בטלים. ויותר הועילו מחברים ספרים בזמננו מהמלעיגים ומליזים" עכ"ל.

וביאור השם "לומדים חורגיים", שאינו למדן בן תורה, אלא למדן 'בן חורג' לתורה, כלומר שאינו מסור ללימוד תורת אמת ולהוקירה ואת לומדיה, אלא שלימודו הוא מהשפה ולחוץ כדי להתגדל בעיני ההמון הפשוט, ומקנא את תלמידי חכמים האמיתיים וספריהם. וביטוי זה 'למדן חורג' או לומדים חורגים, היה שגור בזמנו וגם לפניו ולאחריו.

וכן סיפר לי הישיש בן תורה וירא שמיים, רבי מרדכי פינטשובר ע"ה מברסלא, שדודו תלמיד חכם זקן שחי בתקופת ההשכלה והרפורמה בגרמניה, היה רגיל לומר: מי הרס הישיבות באשכנז? ומי השפיל התורה? ומי פסע על ראשי רבנים גדולים גאוני אשכנז עד שהחריבו התורה, לומדיה וגאוניה והביאו האפיקורסות ואת הרפורמה באשכנז? לא ההמונים פשוטי עם, ולא עמי הארצות, ועל אחת כמה וכמה לא הלומדים האמיתיים, אלא 'הלומדים החורגים', באידיש: השטיפ הלומדים. וראיתי בכמה הוצאות של הפרמ"ג שלא הבינו השם "לומדים חורגיים", והגיהו מדעתם העניה "לומדים חגריים". ובהוצאת וארשא, הוצאת ארגעלבראנד תרמ"ז, הגיה המגיה מתוך חוסר דעת במקום "לומדים חורגים", "לומדים תורניים", ושיבש המושג והכוונה. וגם בדורנו ובדור שלפנינו היו ה'שטיפ לומדים' החריבו התורה ולומדיה. ויש להחזיר עטרת המילה 'לומדים חורגיים' ליושנה, ולהחדירה בהשפה בכתב ובדיבור, ולעמוד על עומק המושג של המילה. ובשו"ת שדה יהושע למברג

48. כנראה כוונתו לאהרן ליפא אליעזר שווגר (תרמ"ב-תשכ"א), ראו הערה 44.

תרס"א להרב רבי יהושע העשל וולרשטיין ז"ל⁴⁹ מעתיק לנכון 'לומדים חורגיים' (עלי תמר ראש השנה ב, ח).

רפורמים

חכם ולא רב

ארשום כאן מה ששמעתי מבני קהילת המבורג, כי הרב הגדול בתורה ובחכמה ויראת ה', רבי יצחק ברנהס ז"ל⁵⁰, רבו של הרב ר' שמשון רפאל הירש ז"ל, בתקופה הראשונה של הרפורמה באשכנז סירב להיקרא בשם 'רב' וקרא לעצמו 'חכם', כתואר הרב אצל הספרדים, וכך היה מפורסם בהשם 'חכם ברנהס'. ונימק דעתו, שאחרי שהרפורם נושאים שם זה 'רב' 'רבינר', נתחלל קדושת שם זה, ואין הוא יכול להיקרא בתואר שגם רבני הרפורם עוכרי ישראל מתוארים בו, וקרא לעצמו 'חכם' (עלי תמר ביכורים ג, ג).

עמידה במקום בו עמד אברהם גייגר

אגב ארשום כאן מה שקיבלתי מיראי ה' תושבי ברסלא, כשהייתי שם רב בית הכנסת, וזהו כידוע לַחֵם הגאון רב המדינה רבי זלמן טיטקין זצ"ל⁵¹ מלחמות ה' עם עוכר האומה אברהם גייגר, אבי הרפורמה בברסלא, וצווה לפני פטירתו שבנו – ממלא מקומו – הרב הגאון רבי גדליה זצ"ל, לא יעמוד בבית הכנסת במקום שעמד גייגר הרפורמי. והנה לאחר שנים, שהרפורמים בראשותו של גייגר בנו להם טמפל רפורמי, עבר בית הכנסת הגדול שהיה שם גייגר למתפללים שומרי תורה, אולם הרב ר' גדליה ז"ל לא רצה לעמוד כרב במקום שעמד שם גייגר, כצוואתו של אביו ז"ל, ואז חלצו האבנים ולקחו עפר בעומק ידוע וזרקום, ושפכו שם עפר אחר וריצפו את המקום באבנים אחרים חדשות, ורק אז עמד על המקום כרב בית הכנסת, עד כאן שמעתי. ויתכן שלמדו זה מאבנים מנוגעות, ואכן האבנים והעפר מקום שעמד גייגר בבית הכנסת כרב רפורמי, היו מנוגעות בכפירה ואפיקורסות, והיה דינן כדין אבנים ועפר מנוגעים⁵² (עלי תמר מעשר שני ה, א).

49. הרב יהושע העשל וולרשטיין (תר"ד-תרס"ד), אב"ד רישא, מחבר שו"ת 'שדה יהושע' ו'כרם יהושע'.

50. חכם יצחק ברנייס (תקנ"ג-תר"ט), היה רבה של המבורג.

51. הרב שלמה זלמן טיטקין (תקנ"א-תר"ג), היה רבה הראשי של ברסלא.

52. ביאר עלי תמר שם: "הנה לשון הפסוק בטומאת אבנים מנוגעות: 'וְצִוָּה הַכֹּהֵן וְחִלְצוּ אֶת הָאֲבָנִים אֲשֶׁר בֵּהֶן הִנְגַע, וְהִשְׁלִיכוּ אֹתָהֶן אֶל מְחוֹץ לְעִיר, אֶל מְקוֹם טָמֵא. וְאֵת הַבַּיִת יִקְצַע מִבַּיִת סָבִיב, וְשִׁפְכוּ אֶת הָעֶפֶר אֲשֶׁר הִקְצוּ אֶל מְחוֹץ לְעִיר אֶל מְקוֹם טָמֵא. וְלִקְחוּ אֲבָנִים אַחֲרוֹת וְהִבְיִאוּ אֶל תַּחַת הָאֲבָנִים, וְעֶפֶר אַחֵר יִקָּח וְטַח אֶת הַבַּיִת' (ויקרא יד, מ-מב), ושיעור העפר לא נתבאר. אולם בתוספתא נגעים ו, ז, שנינו: 'היה קולף את העפר שבין אבן לחברתה ונראה לתוך הבית. רבי יוסי בר יהודה אומר: מקרקע הבית היה נוטל את העפר שלש אצבעות, שנאמר: וְאֵת הַבַּיִת יִקְצַע מִבַּיִת סָבִיב' עכ"ל".

הרגשה של גויים אודות קדושת הרב

דומה לו שמעתי, שבעת שהחלה הרפורמה בהונגריה, היה בקהילה גדולה רב גדול בתורה ויראה, וביום הולדת של המלך הזמינו לדרשת הרב בבית הכנסת את ראשי השלטון, והרב דרש בשפה חצי גרמנית וחצי אידיש כיכולתו. הפרנסים שהיו מהמתקדמים, והיו שואפים שיהיה להם רב שידרוש בגרמנית צחה, שיהיה להם לכבוד ויקר בפני ראשי השלטון הצטערו בליבם על זה, אפס לא יכלו לשנות הדבר. אכן כשנפטר הרב, בחרו במקומו רב נואם שיכול לדבר בשפה צחה ונמלצת. בכיליון עיניים חיכו ליום הולדת המלך, שבו ינאם הרב החדש בפני ראשי השלטון בגרמנית צחה ונמלצת. והנה כשהרב החדש דרש לפנייהם נאום מזוהר, התגאו הפרנסים בליבם על רבם ומנהיגם החדש. בסיום נאומו שאלו בגאווה את חוות דעת השלטונות על רבם החדש, והנה תשובתם: הרב שלכם הוא נואם בעל כישרון, ברם קודמו הרב ז"ל היה "איש קדוש". הרגשה נכונה של גויים שהפרנסים היו משוללים ממנה מפאת הברק הרפורמה שסינוור עיניהם (עלי תמר ברכות ז, ב).

יהודים וגויים

גויים היו מבקשים מיהודים שיתפללו על הגשמים

וכזה שמענו שבפולין מלפני החורבן, היו גויים שאמרו שישראל נענין בתפילתן על הגשמים, ובזמן עצירת גשמים קרה לפעמים שפנו בבקשה להרב, שישראל יתפללו על הגשמים – והתפללו באמירת תהלים וכדומה, ונענו. וכזה שמעתי מיהודי תימן, שפנו אליהם הערבים שיתפללו על הגשמים. וכן היה דבר זה מפורסם בליטא, באשכנז, בצרפת, בספרד ובצפון אפריקה, ובכל המקומות הללו היו פונים ליהודים שיתפללו עבורם על הגשם (עלי תמר תענית ג, א).

מנהג העיר שושן בפורים

אמר לי זקן אחד מפרס, כי בעיר שושן לפנים, ששמה היום המאדאן, ושם קבר מרדכי ואסתר וקורין שם המגילה; נהוג גם כן לעשות אדם מְשֻׁלַּג שמכנין אותו 'המן', כי בהאמאדאן יורד שלג באדר, ומכים בהמן ושאר מנהגי ליצנות בפורים נוהגים שם מזמן קדום. אם כן, נראה שגם מנהג הכאת המן הוא מנהג שאין לבטלו, כדברי הרמ"א בסימן תרצ"ה (עלי תמר מגילה א, א).

אישים

הרב יוסף ענגל

על בקיאותו של הרב יוסף ענגל

וידידי הרב הגאון ר' יוסף בלומנפלד ז"ל, ראב"ד בפה תל אביב,⁵³ שהיה תלמידו של הגאון, סיפר לי כי כשהיה צריך רבו לברר דבר תורה עמוק, היה מעביר במחשבתו במשך שעה שני התלמודים. ושוב אמר לי, שכאשר אמר חידוש בדיוקו של רש"י, היה מעביר האגודל על האצבע הסמוכה כאלו תופס דברי רש"י באצבעותיו, בחינת: 'ותלמודו בידו' (עלי תמר הקדמה).

הרב יוסף ענגל הכניס בחידושי דברים שהתגלו לו בחלום

עוד אמר לי חכם אחד ממקורביו (של הרב יוסף ענגל) ששכחתי את שמו, שהרבה חידושים נתחדשו לו בחלום ונשתקעו בספריו, אבל לא גילה הדבר. וכך היה דרכו – כאשר נתחדשו לו חידושי תורה בחלום, מיד כשהתעורר ירד על משכבו והדליק הנר ורשם, ולמחרתו עבר עליהם בעיון וכשמצאם נכונים הכניסם בספריו (עלי תמר הקדמה).

הרב יוסף רוזין - הרוגוצ'ובר

מה הטעם שהרוגוצ'ובר למד באבלותו ובתשעה באב

ואמר לי ר' יוסף פריער ע"ה, משמשו ונאמן ביתו של רבינו הגאון הפלא בעל צפנת פענח זצ"ל, שבתקופת שהותו בפטרסבורג היה לומד בתשעה באב, וגם למד כאשר היה באבלות על אשתו. ואמר בדרך הלצה: חביבה היא הלקאה על לימוד תורה. אבל וודאי הסתמך הגאון ז"ל על הירושלמי מו"ק ג, ה: "אבל אסור בתלמוד תורה, ואם היה להוט אחר התורה – מותר". ומי היה להוט אחר התורה יותר מהגאון ז"ל? (עלי תמר תענית א, ח).

הטעם שהרוגוצ'ובר לא הסתפר

ברצוני לרשום מה שאמר לי ר"י פריהר ע"ה, שהיה בן ביתו של הגאון לפני ולפנים, וידוע שהגאון היה מגדל שערות ארוכות ולא הסתפר מימיו, והדבר היה פלא, אבל אף אחד לא העז לשאלו על זה. והרב רבי שלמה יוסף זעווין בספרו "אישים" חושב שטעמו היה שלא היה יכול לעמוד בעצמו לא להרהר בדברי תורה בשעה שהיה מסתפר. ואין זה נכון, כמו שיבין כל מבין. אולם הוא ששימש אותו אף בבית סתרים

53. הרב יוסף בלומנפלד (תר"ן-תשכ"ו), היה רב בפולין ואח"כ אב"ד בתל אביב. מהדיר ספר 'כפתור ופרח' של רבי אשתורי הפרחי וספר 'מקח וממכר' של רב האי גאון.

אמר לי הסיבה האמיתית, שהגאון ז"ל היה לו קליקין בשערות ראשו, ותגלחת היה כרוך בסכנה ממש (עלי תמר ביכורים ג, ג).

מי אמר קדיש בהלוויית הרגוצ'ובר

והנני רוצה לציין עוד, לזכרו של ידידי המנוח (ר"י פריהר), שכשהביאו ארונו של הגאון לווארשא ולא היה לו בנים, וחתנו הגאון ר"א דוד זצ"ל⁵⁴ לא היה יכול לבוא, אמרה הרבנית שהוא יאמר קדיש על יד הארון. אכן, הגר"מ זמבא ועוד גדולי ישראל, אמרו שצריכים להתיישב בדבר מי יזכה להגיד קדיש אחרי הגאון ז"ל, שכמובן שהיו רבנים גדולים שרצו לזכות בהקדיש. ולאחרי עיון הוציא הגר"מ פסק, שר"י, שהיה משרתו הנאמן בחייו, יאמר עליו קדיש. ועיין בכתובות (קג, א) שצווה רבי: "יוסף חפני ושמעון אפרתי – הם שמשוני בחיי, הם ישמשוני במותי", עיין שם בגמרא. ויש לדעת, שהרבנית היתה אשה חכמה ומלומדת דגולה, כפי שמסר לי ר' יוסף סוסנוביץ נ"י, שלמד בישיבה בדוינסק אצל הרב הגאון רבי דוד בודניק ז"ל⁵⁵, ובכל שבוע בא הרב הראש ישיבה רבי דוד עם תלמידיו לגאון הדורות לשמוע תורה מפיו (עלי תמר ביכורים ג, ג).

רבי יעקב מליסא

עידודו של רבי יעקב מליסא לבחור ברבי עקיבא איגר לרבנות פוזן

סיפר לי מורי ורבי הגאון רבי יהושע פנחס בומבך האבד"ק אושפיץ (הוא אושוויץ הדוויה, אוי לנו ואללי לנו), מחבר ספר שו"ת אהל יהושע זצ"ל, שבעת בחירת הגרע"א לרב בפוזן, היה המועמד השני הגר"י מליסא. ונחלקו העם: יש שהציעו את רבינו הגדול מליסא, מפני 'דינא דבר מצרא', ויש שהציעו את רבינו הגדול הגרע"א. והסכימו ביניהם לשלוח כתב רבנות לשני הגאונים, והמה יחליטו במי לבחור. ולאחרי משא ומתן בין הגאונים, החליט הגאון מליסא שיש לבחור בהגרע"א, מפני שהוא רב בעיירה ומטופל במשפחה. ברם הגרע"א סירב ואמר שמגיע לו הרבנות מפאת 'דינא דבר מצרא'. ושוב הפציר הגאון מליסא בהגרע"א שהוא יקבל את הרבנות, וכתב לו הגרע"א דרך אז יסכים – אם הגאון מליסא יסע איתו בקבלת הרבנות בפוזן. תא חזי גדולתם ועוותנותן של רבותינו ז"ל, שהיתה להם את המידה של שלושה אלו שהניחו את כתרם ושמנו על ראש חבריהם.⁵⁶

54. הרב אבא דוד גולדפיין (תרל"ד-תרצ"ו), היה רבה הראשי של מוסקבה.

55. הרב דוד בודניק הי"ד (תרנ"ג-תש"א), תלמידו של הסבא מנובהרדוק, הקים ישיבות מוסר בכמה מקומות, ואחת מהן בדוינסק. נרצח בשואה.

56. מעשה זה הובא אגב דברי הירושלמי (פסחים ו, א): "שלושה הניחו כתרן בעולם הזה וירשו חיי העולם הבא, ואילו הן: יונתן בן שאול, ואלעזר בן עזריה וזקני בתירה".

אגב, סיפר לי מורי הגאון ז"ל, שהגרע"א סידר גט להגר"י מליסא, ובסדר אמירה לבעל לא רצה לומר "אתה יעקב" סתם, כלשאר אדם, אלא אמר: "אתה, גאון יעקב", באידיש: "דוא גאון יעקב", בוא וראה כמה מחבבין זה את זה, כמו שאמרו בסנהדרין כ"ד (עלי תמר פסחים ו, א).

מה גרם לרבי יעקב מליסא להוציא את ספרו סידור דרך החיים

והנה זה למעלה מחמישים שנה (אני כותב זאת בראשית שנת תשל"ו) סיפר לי השו"ב פרייער (השם הפרטי שכחתי) מברעסלא, שלפני החורבן – והוא היה מופלג בתורה וזקן כבן שמונים – שהוא שמע בילדותו מזקן אחד שהיה חי בליסא בזמנו של הרב מליסא, והכיר אותו שהמעשה שהיה כך היה: שהגאון חוות דעת ז"ל בשבת הראשונה, כשבא לשבת על כסא הרבנות בליסא, אירע שאלה בבית הכנסת בעניין טעות בספר תורה, ושאלו הלכה מפי הגאון ז"ל. אבל נעלמה ממנו אז ההלכה, ומפני כיסופא ענה כלאחר יד: 'שאלות כאלו שואלים אצלינו בגליציה להשמש של בית הכנסת', ושאלו להשמש, והוא הורה כדין וכהלכה. ואז שם הגאון על ליבו לעשות לו רשימות דינים והלכות בקיצור, כדי שלא יארע לו זה פעם שנייה. וזה היה רעיון בראשית, שהתפתח אחר כך לספרו 'דרך החיים', שהוא קיצור הלכות על סדר היום והשבוע על סדר הסידור (עלי תמר שביעית ו, א).

רבי יצחק אלחנן

מוחו כאילו עשוי מגירות מגירות

ושמעתי מהרה"ג ר' ניסן ז"ל מפה ת"א, ולפנים דיין ומורה צדק בקאוונא, ובן ביתו של הגאון רבי יצחק אלחנן ז"ל, שֶׁקו אופייני בתכונתו כישרונותיו של הגאון ז"ל היה, שהיה נדמה כאילו מוחו עשוי מגירות מגירות, וכתוצאה מזה, אם באו לפניו עניינים לשוניים, כמו שאלות שבת, גיטין, עגונה, הוראות איסור והיתר וחושן משפט, וכן עניינים ציבוריים שונים ומשונים מקהילות ומדינות, כל נושא וכל עניין כאילו מעצמו נכנס למגירה שלו, וכשעסק בעניין שני – יצא עניין השני מהמגירה שלו, ושאר העניינים לא הטרידו אותו כלל ולא נכנסו בתחום של אחרים. ולפיכך היה מסודר גדול בענייניו, וקל להכריע בכל עניין ועניין (עלי תמר שקלים ה, א).

לחיצת יד לאשה עם כפפות

שמעתי ששאלו להגאון רבי יצחק אלחנן זצ"ל בדבר הושטת יד מאשה לאיש, והשיב: "נשים צנועות בכרכים מושיטות היד כשהיא לבושה הבית יד", עד כאן

הלשון ששמעתי. ויש סמוכין לדבריו מכאן שמשני "מביא מפה"⁵⁷. והדגיש 'בכרכין', מפני שבכרכין בכמה מקרים אי אפשר להן להתחמק מהושטת יד, ופשוט דהוא הדין להיפך, איש לאשה. וכן שמעתי שהגה"צ מהר"א מגרידיץ זצ"ל,⁵⁸ נתן ברכתו לנשים שהיו זקוקות לישועה בשימת ידו על ראשן כשהיה לבוש בבתי ידיים (עלי תמר סוטה ג, א).

רבי יהושע מקוטנא

גדולת רבי יהושע מקוטנא

ועיין בספר ישועות מלכו בסופו, בתולדות הגאון האדיר רבי יהושע ז"ל מקוטנא אות ה, סיפר הגאון בעצמו כי בעת שהיה עוד תינוק על זרועות אמו, שלא מלאו לו עוד שנתיים, נסעה אמו עמו ללבוב לבעלה שלמד בישיבת הישועות יעקב ז"ל, וזכר תמיד את צורתו של הישועות יעקב שראה אז. ועיין שם באות ז מכח זכרונו המפליא ושכלו הגאוני. וסיפר לי ידידי החסיד המופלג ר' אהרן אליהו ז"ל, ששמע מפי הגאון החסיד רבי פנחס אליהו, אב"ד קהילת פילץ זצ"ל,⁵⁹ שמרן החידושי הרי"מ זצ"ל אמר "אין הדור יתום שרבי יהושעלי שרוי בתוכו" (עלי תמר כתובות ה, ו).

פסק הרב מקוטנא בכלה וחמותה ששמותיהן שווים

ושמעתי בשם גאון פולין שלפני החורבן, מורנו הרב רבי יהושע מקוטנא זצ"ל, בשאלה שבא לפניו בכלה וחמותה שהיו שמותיהן שווים בשם שרה, וחמותה היתה רבנית, וחששו בעשיית השידוך. ופסק הגאון ז"ל, שאין לחוש בזה מפני שהכלה וחמותה שמותיהן שווים. ונימק דעתו, שכן החמות שמה 'רבנית', והכלה שמה 'שרה'. שכן קורין כולם להחמות בשם הרבנית ולא בשם שרה. וכדי להדגיש זאת בצורה מוחשית, קרא הגאון לאשתו ושאלה: איך קוראים לך הציבור? והיא השיבה: קוראים לי 'הרבנית'. ושוב לאחר חצי שעה קראה פעם שנייה ושאלה: ואיך קוראים לך כשאת הולכת בשוק ובחנות לקנות? והיא השיבה: כבר אמרתי שקוראים לי 'הרבנית'. ושוב לאחר חצי שעה קראה ושאלה: ואיך קוראים לך הנשים? והשיבה: הרי אמרתי כבר שקוראים לי 'הרבנית'. ע"כ. ועשה כן כדי להחזיק השם ג' פעמים (עלי תמר שבת ו, ט).

57. ירושלמי (סוטה ג, א): "כתיב (במדבר ה, כה): וְלָקַח הַכֹּהֵן מִיַּד הָאִשָּׁה אֶת מִנְחַת הַקְּנָאוֹת, וְכִי עַל יְדוֹ הוּא מְנִיף, וְלֹא עַל יְדֵהּ הוּא מְנִיף? אֵלֶּא מִיִּכֵן שְׁהוּא נוֹטְלָה מִתּוֹךְ כְּלֵי חוּל וְנוֹתְנָה בְּכֵלֵי שְׂרֵת, וְכֵהֵן מְנִיחַ אֶת יְדוֹ תַּחְתֵּיהָ וּמְנִיפָהּ." ועל כך מקשה הירושלמי: "ואין הדבר כאור?!" (כלומר, הדבר מכווער שיניח הכהן ידו תחת יד אשה זרה, קרבן העדה). ומתרחץ הירושלמי: "מביא מפה".

58. הרב אליהו גוטמכר (תקנ"ו-תרל"ה), היה רבה של גריידיץ. מחבר שו"ת 'אדרת אליהו'.

59. הרב פנחס אליהו רוטנברג (תק"פ-תרס"ג), היה רבה של העיירה פילץ בפולין, וכן תלמידו ואחינו של הרי"מ אלטר, מייסד חסידות גור.

הרב מקוטנא מקנא לכבוד המלבי"ם

ושמעתי שפעם אחת נסבה שיחה על הגאון מלבי"ם ז"ל בפני הגאון רבי יהושע מקוטנא ז"ל, והיה שם סופר סת"ם שהיה מושפע מהתנגדות החסידים להמלבי"ם, נענה ואמר: 'נסלקהו מעל השולחן', כלומר, מוטב שלא נדבר ממנו ולא נזכיר שמו כלל. כששמע הגאון דברי הסופר, התרומם מכסאו וקם על רגליו ואמר: על המלבי"ם אתה אומר כך?! תדע, שכל תפילין ומזוזות שלך פסולים, עד שתיסע לקיוב ותשתטח על קברו לבקש ממנו סליחה ומחילה על שפגעת בכבוד גאון ישראל זה (עלי תמר יומא ח.ז).

חכמים נוספים**רבי עקיבא איגר או רבי עקיבא גינז**

אגב, הגרע"א לא חתם אף פעם בשם עקיבא איגר, אלא 'הק' עקיבא גינז", או 'עקיבא בה"ר משה גינז", כשם משפחתו של אביו. ולא רצה לחתום בשם 'עקיבא איגר' כשם משפחת אמו, על שם והתייחסו לבית אבותיו. וכותבי תולדותיו לא התעוררו בזה, אולם נתגלה לי הסוד כשהייתי רב ומרצה שיעורי תורה בבית המדרש בברסלא. והמעשה שהיה כך היה – כי אמו הגדולה בתורה ובחכמה⁶⁰ פחדה מעין הרע שיפגע חלילה בילדה הגאוני, והיא היתה הרבנית מאייזנשטאט, מקום רבנותו של בעלה הרב ר' משה גינז, ואחיה הרב הגאון הנ"ל⁶¹ היה רב וראש ישיבה בברסלא, חתנו של הגאון ר"י יוסף תאומים, הרב האב"ד בברסלא. רק מספר יהודים בשמות משפחתיים ידועים היה מותר להם לגור בברסלא, ושם משפחה אחרת היה אסור להם לגור שם. ולפיכך דודו הגר"ל⁶² שנתן את הרשימה בעירייה והעתקה בקהילה שמות בני משפחתו, צירף גם את הילד בנה של אחותו בשם, והילד – עקיבא. והראה לי את הרשימה ידידי הרב ד"ר הפנר בארכיון של הקהילה, וכך נקבע שמו 'עקיבא איגר' בכל המסמכים של העיר, ובכל המסמכים ששלח לממשלה הגרמנית חתם את עצמו בשם 'עקיבא איגר, רב ראשי בפוזן', וממילא כל בניו שנולדו לו היו נקראים בשם איגר, וכן כל המכתבים שנשלחו לו היתה הכתובת: 'רבי עקיבא איגר'. אבל רבינו בעצמו לא רצה לשנות את שם משפחת אביו, כמו שכתוב בתורה: 'ויתייחסו על אבותם'⁶³ וחתם את עצמו 'עקיבא גינז', או 'עקיבא' סתם, או 'עקיבא בהרב ר"מ גינז'. ברם

60. כמו שמכנה אותה אחיה, הרב בנימין וולף איגר: "ואחותי היחידה, הצדיקת ומלומדה כגברא, מרת גיטל" (שו"ת רבי עקיבא איגר, קמא סי' כט).

61. הרב בנימין וולף איגר (תקט"ז-תקנ"ו). היה ראש ישיבה בברסלא ורב בכמה קהילות.

62. הגאון רבי לייב איגר (תצ"ו-תקע"ג), אב"ד הברשטאדט.

63. בבא בתרא (קט, ב): "משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה, דכתיב: לְמִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם (במדבר א, יח), וכן אמרו בבראשית רבה (ז, ב): "וַיִּתְּלְדוּ עַל מִשְׁפַּחְתָּם לְבֵית אֲבֹתָם (במדבר א, יח),

בשנתו האחרונה לחייו, כשראה רבינו שכל יוצאי חלציו נקראים בשם 'איגר', וגם הוא נקרא בשם זה בכל העולם, פנה במכתבו לבנו הרב רבי אברהם, בספר הגהת רבי עקיבא איגר על או"ח, יו"ד ואה"ע, שנדפס בטארן תרכ"ט, וחתם את עצמו: "אביך הק' עקיבא איגר". וגם בצוואתו נדפס בספר חיי הגאון רבי עקיבא איגר עמ' צה, מאת רבי שאול בלום, שכתב בעצמו ממש לפני פטירתו: צווה רבינו, וז"ל: 'שלא לחקוק על מצבתי שום שבח ותהילה, רק: פה נקבר ר' עקיבא איגר, עבד לעבדי ה' בקהילת קודש פרידלאנד ובקהילת קודש פוזנא', עיין שם. הנה התיר רבינו בצוואתו לקרוא אותו 'רבי עקיבא איגר' (עלי תמר יבמות א, ו).

התרכזותו של רבי שלמה קלוגר

ובקשר עם זה, סיפר לי ר' מיכל מברודי על דבר ריכוזו של הגאון (רבי שלמה קלוגר) בעסק התורה, שכל מחשבותיו היו מרוכזים אך ורק בלימודו, ולא נשאר מקום במוחו לשום מחשבה אחרת. וזה משקף העובדא הבאה, שנהוג היה הגאון לאכול תפוחי אדמה במלח לשם פת שחרית, וקרה פעם שהמלח עמד במטבח, והוא היה לומד בחדרו ושקוע במחשבותיו. לקח התפוחי אדמה והלך למטבח לטובלו במלח, ושוב חזר לחדר לימודו, ושוב לקח פעם שנייה תפוחי אדמה והלך למטבח לטובלו במלח וחזר לחדרו, ועשה כן כמה פעמים. ונכנס החלבן שהיה מביא לו חלב בכל יום, והוא היה אדם פשוט, ופנה להגאון ואמר לו: רבי, לשם מה הטירחא הזו? או שיאכל התפוחי אדמה במטבח, או שיביא המלח לחדרו! ועל זה השיב הגאון: 'באמת זוהי עצה טובה, עצה טובה'. עד כדי כך היה מוחו מופשט מכל רעיון אחר, והיה מרוכז רק בתורה, עד שלא נשאר במוחו מקום אפילו בעד מחשבה פשוטה כזו (עלי תמר נדרים ח, א).

גדולתו של רבי יוסף שאול נתנזון

ידוע שהסכמות הגאון רבי יוסף שאול צריכות לימוד. ובכל מקום שתמצא הסכמות ממנו, עשה אזנך כאפרכסת לשמוע דבריו, כי נעמו לכל יודע ומבין. ומורי רבי הגאון החרוף העצום רבי יהושע פנחס זצ"ל, האב"ד קהילת אושפיץ (הוי, היא אושוויץ הארורה של חורבן ישראל באירופה בדורנו, שבה מסרו קהילות קדשי קדשים נפש על קדושת השם, הבוחר בעמו ישראל באהבה ינקום נקמת דם עבדיו השפוף), אמר לי: אני אגיד לך גדולתו של רבי יוסף שאול ז"ל, כי לא רק שאין מקום בתורה שבכתב ושבעל פה שלא למד, אלא אף אין מקום בתורה שבכתב ושבעל פה שלא חידש בהם תורה. ואף אתה אל תתמה מפני כן

משפחת אב קרויה משפחה, משפחת אם אינה קרויה משפחה". ובחיזוקי (במדבר א, יח) בפירושו הראשון: "וַיִּתְּלָדוּ – וַיִּתְּחַסּוּ", והוא על פי אונקלוס (שם): "ואתיחסו על זרעיתיהון לבית אבהתהון".

אם תמצא לפעמים בספריו דברי תורה שקשה לרדת לסוף דעתם, לפי שלא השיגו גדולת הגאון ז"ל (עלי תמר פסחים ו, א).